

เราจะครองเมืองกรุงเทพมหานคร

ในปีทศวรรษ 2540? สิริพิชญ์ ดิลกวัณช*

ปัจจัยทางประวัติศาสตร์ (บางด้าน)... ทำให้คนไทยมองโลกในแง่ร้าย ไม่เชื่อมั่นว่าระบบที่ดีหรือบุคคลที่ดีจะมีอยู่จริงหรือรักษาความดีไว้ได้นาน และยังทำให้คนไทยไม่มองอะไรที่ยาวนานเป็นสิบ ๆ ปี กล่าวคือ ขาดทัศนคติเชิงประวัติศาสตร์ ลักษณะเช่นนี้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งที่สังคมจะสร้าง Vision ขึ้นมาได้ (ธีรยุทธ บุญมี, 2536)

๕ตั้งแต่รัฐบาลไทยเริ่มปฏิบัติงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมา การพัฒนาเศรษฐกิจด้วยระบบทุนนิยมที่อิงกระบวนการอุตสาหกรรม (Industrialization) ได้ปรับเปลี่ยนกรุงเทพฯ ให้เป็นศูนย์กลางของภาคอุตสาหกรรมที่สำคัญที่สุดของประเทศ นายทุนอุตสาหกรรมได้นำเงินทุนจำนวนมหาศาลซึ่งมาพร้อมกับเทคโนโลยีการผลิตในอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ เข้าสู่กรุงเทพฯ อย่างไม่ขาดสาย ผลกระทบที่ตามมา คือ การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของเมืองอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ของความเป็นเมือง (Urbanization) ในประเทศไทย ยิ่งรัฐบาล

ร่วมมือกับภาคเอกชนทำการเร่งกระบวนการอุตสาหกรรม อัตราการผลิต การขยายตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ ตลอดจนการเพิ่มรายได้แก่บุคคลระดับต่าง ๆ มากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งเป็นการทำให้เมืองขยายตัวเร็วขึ้นจนยากแก่การควบคุมเท่านั้น (Knight, 1989: 225)

อย่างไรก็ตามอิทธิพลของอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าหรือเพื่อการส่งออกนั้น ไม่ได้เริ่มขึ้นในช่วงที่ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หากเริ่มปรากฏอย่างเด่นชัดตั้งแต่ประเทศไทยทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับประเทศสหราชอาณาจักร

*อาจารย์ประจำคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

อังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งขณะนั้นกรุงเทพฯ ได้กลายเป็นฐานของอุตสาหกรรมสีข้าวและโรงเลื่อยไม้ที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชีย ประเทศไทยต้องส่งออกผลิตภัณฑ์ข้าวและไม้ไปยังประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตกและประเทศต่าง ๆ ในอาณัติที่อยู่ในเอเชียตะวันออก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วนี้ได้สร้างประเด็นคำถามที่น่าสับสนต่อไปว่าอุตสาหกรรมขั้นปฐมดังกล่าวสร้างผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ได้อย่างไร เราจะมีวิธีการศึกษาหรือมองความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องระหว่างกระบวนการอุตสาหกรรม สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของประชาชนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันได้อย่างไรบ้าง กรุงเทพฯ ในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางกายภาพของเมืองเป็นอย่างไร รัฐบาลมีการแก้ปัญหาของเมืองที่เกิดขึ้นอย่างไร ช่วงเวลาที่ผ่านมาใครเป็นผู้มีส่วนได้และเสียในกิจกรรมอุตสาหกรรมบ้าง ที่ท้ายที่สุดกระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศจะมีอิทธิพลในการเปลี่ยนโฉมหน้ากรุงเทพฯ ภายใตทศวรรษต่อไปนี้ได้หรือไม่และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและอานวยประโยชน์แก่คนกลุ่มใด

ก่อนที่จะศึกษาการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในแง่มุมต่าง ๆ ข้างต้น ผู้เขียนขอเสนอกรอบแนวความคิดในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้อธิบายเมืองกรุงเทพฯ ให้เข้าใจอย่างชัดเจนในแง่ของใครได้และใครเสียผลประโยชน์จากเมือง หรือมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมโดยรวมของเมือง จากนั้นจะเป็นการนำเสนอรูปแบบ 4 ลักษณะซึ่งเกิดขึ้นกับกรุงเทพฯ

มาแล้ว ได้แก่ เมืองในระบบศักดินา เมืองหลังระบบศักดินา เมืองภายใต้การจัดการของข้าราชการและเมืองภายใต้การจัดการของภาคเอกชนโดยรูปแบบทั้งหมดเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรมสิ่งแวดล้อมและประชากรเมืองได้อย่างไรบ้าง และในลำดับสุดท้ายจะนำเสนอความเป็นไปได้ในรูปแบบใหม่ของกรุงเทพฯ ๗ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ในตัวแปรทั้งสามซึ่งกำลังผันตัวเองเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์ในอนาคต

1. กรอบแนวความคิด

จากปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ได้มีนักสังคมวิทยาและนักภูมิศาสตร์ด้านเมืองทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เริ่มให้ความสนใจในการศึกษาลักษณะเมืองในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และของประเทศไทยเองโดยพยายามอิงแนวความคิดทางตะวันตก 3 แนวทางหลัก ได้แก่ แนวความคิดด้านนิเวศวิทยามนุษย์ (Human Ecology) แนวความคิดการพึ่งพา (Dependency theory) และแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political economy) ซึ่งการนำเสนอกรอบความคิดในหัวข้อนี้ ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างงานของนักวิชาการบางท่านที่น่าสนใจ เพื่อเสนอรายละเอียดการศึกษาของนักวิชาการเหล่านี้ที่นำแนวความคิดต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้อธิบายเมือง และเพื่อหาความเป็นไปได้ในการเลือกแนวคิดที่เหมาะสมสำหรับอธิบายเมืองที่สามารถโยงหาความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงระหว่างปัจจัยอุตสาหกรรม สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของคนเมือง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นิเวศวิทยามนุษย์ (Human Ecology)

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักวิชาการเกี่ยวกับเมืองที่มาจากค่ายชิคาโก (Chicago School) ได้ยืมหลักนิเวศวิทยามนุษย์ (Human Ecology) มาประยุกต์ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเมืองในประเทศทางตะวันตก ซึ่ง Park, Burgess และ McKenzie ต่างเป็นผู้นำความคิดนี้โดยมีความเห็นว่า รูปแบบของเมืองที่เป็นอยู่นั้นเกิดจากปัจจัยด้านขนาดและความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ การแยกและรวมกลุ่มชนทางด้านเชื้อชาติและอาชีพ และการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งเกิดจากการแข่งขันทางเศรษฐกิจ และสังคมของกลุ่มคนในชุมชน เพื่อความอยู่รอด (Theodorson, 1961; Flanagan, 1990) จากข้อคิดเห็นเหล่านี้ Burgess และนักวิชาการคนอื่น ๆ ที่มีแนวความคิดเดียวกันได้เสนอรูปแบบของเมืองในลักษณะต่าง ๆ ที่สะท้อนภาพลักษณ์ของเมืองในประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นเกณฑ์ แต่การอธิบายแนวคิดดังกล่าวยังให้ภาพหนึ่งเกี่ยวกับเมืองในเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น และสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเมืองยังไม่สามารถแสดงออกมาชัดเจนโดยการขาดการสะท้อนประวัติศาสตร์ของเมืองที่ช่วยให้เห็นแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของเมืองอย่างต่อเนื่องได้ และขาดการเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในเชิงคุณภาพตลอดจนไม่ได้ให้ความสำคัญกับรัฐในฐานะที่มีอิทธิพลสูงต่อการจัดรูปแบบเมืองด้วย (Tabb and Sawers, 1978: 7; สิทธิพงษ์, 2536, 38-39)

จากจุดเริ่มต้นที่นักคิดค่ายชิคาโกพยายามอธิบายเรื่องเมืองด้วยเหตุผลต่าง ๆ ข้างต้นนั้น ได้

มีนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศพยายามนำแนวคิดทางนิเวศวิทยามนุษย์ผสมผสานกับแนวคิดอื่นเพื่อให้ได้ความชัดเจนของเหตุผลของปัจจัยต่าง ๆ ที่สนับสนุนความเป็นเมืองของกรุงเทพฯ ตัวอย่างงานที่น่าสนใจ เช่น บุพผาญ สุวรรณมาศ (2525) ในการศึกษาเรื่อง *การสร้างบ้านแปลงเมืองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์* บุพผาญ ได้จับหลักการนิเวศวิทยามนุษย์ มาผสมผสานกับแนวคิดความทันสมัย (Modernization) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงรัตนโกสินทร์อย่างต่อเนื่อง การศึกษาของบุพผาญได้เสนอภาพกรุงเทพฯ เป็น 5 ระยะ คือ เมืองหลวงและป้อมปราการ (2325-2352) เมืองเก่า (2352-2394) เมืองการค้า (2394-2411) เมืองก่อนการอุตสาหกรรม (2411-2489) และเมืองเติบโตเดี่ยว (2489-ปัจจุบัน) ซึ่งการอธิบายลักษณะเมืองนั้นได้บรรยายสภาพบ้านเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ของพลเมือง และโครงสร้างการใช้ที่ดิน โดยเฉพาะการนำเสนอเมืองกรุงเทพฯ ในระยะหลังสุดนั้น บุพผาญได้นำทฤษฎี Multiple Nuclei ที่เสนอโดย Harris and Ullman ในปีค.ศ. 1945 ซึ่งเป็นแนวคิดจากค่ายชิคาโกมาประยุกต์ใช้อธิบายกรุงเทพฯ ด้วย อย่างไรก็ตามบุพผาญไม่ได้ให้ความกระจ่างว่า ปัจจัยอะไรเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเมืองในระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง ทำไมจึงนำแนวคิดความทันสมัยมาใช้อธิบายกรุงเทพฯ ตั้งแต่เป็นเมืองในระยะแรกหรือระยะที่สองไม่ได้ ทั้งนี้ไม่ได้มีการตีความตั้งแต่แรกว่าความทันสมัยคืออะไร และกระบวนการนี้โดยตัวของมันเองมีการเปลี่ยนแปลงด้วยหรือไม่อย่างไร และทำไมจึงไม่นำแนวคิดความทันสมัยสอดแทรกกับการอธิบายโดย

ใช้ทฤษฎี Multiple Nuclei เพื่อสะท้อนภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินของกรุงเทพฯ

นอกจากนี้ มีงานที่น่าสนใจอีกชิ้นของ Anuchat Pongsomlee และ Helen Ross (1992) ในการศึกษาเรื่อง *Impacts of Modernization & Urbanization in Bangkok: An Integrative Ecological and Biosocial Study* ที่ได้นำหลักนิเวศวิทยามนุษย์และกระบวนการความทันสมัยมาจับประเด็นการศึกษาด้านการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในช่วงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม หลักการนิเวศวิทยาในงานชิ้นนี้ไม่ได้ใช้แนวความคิดของค่ายชิคาโกเป็นแนวคิดที่สำคัญ หากผู้วิจัยมีการตั้งวัตถุประสงค์ของงานบนพื้นฐานการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและชีวภาพ พฤติกรรม และคุณภาพชีวิตของมนุษย์ และวัฒนธรรมและสังคม ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการพัฒนาเมืองที่มาพร้อมกับกระบวนการทันสมัยซึ่งมีต่อผลกระทบในการปรับตัวของกลุ่มคนต่าง ๆ ในเมือง โดยผู้วิจัยไม่ได้เน้นที่จะทำการศึกษาว่า ใครหรือสิ่งใดเป็นตัวการนำความทันสมัยเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัจจัยทั้งสามด้านนั้น และใครเป็นผู้ควบคุมกระบวนการทันสมัยให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของคนได้นานแค่ไหนและทำได้ อย่างไร ผลของการศึกษานี้ต้องการเพียงเพื่อให้ได้แนวทางสำหรับการประยุกต์ใช้ทำนโยบายและแผนการจัดการเมืองที่มีสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม

ถึงแม้งานการศึกษาดังกล่าวข้างต้นได้นำแนวความคิดของค่ายชิคาโก หรือแนวความคิดที่มีการพัฒนาเป็นของตนเองโดยมุ่งเน้นความสัมพันธ์

มนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และชีวภาพมากยิ่งขึ้นโดยเสริมกับแนวคิดในลักษณะของกระบวนการทันสมัย เพื่อเพิ่มความชัดเจนในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเมืองได้ดีขึ้นก็ตาม แต่ผลการศึกษาไม่ได้แสดงว่าอะไรเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเมืองที่เกิดจากสื่อหรือกระบวนการทันสมัย อีกทั้งไม่ได้เน้นว่า *ใครเป็นสาเหตุที่ทำการเปลี่ยนแปลงเมือง หรือใครเป็นผู้ชักนำตลอดจนควบคุมกระบวนการทันสมัยและกระบวนการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการเปลี่ยนแปลงของเมืองบ้าง* นอกเหนือจากนี้ยังไม่มีการนำแนวความคิดด้านนิเวศวิทยามนุษย์โยงเข้ากับกระบวนการอุตสาหกรรมเป็นกรณีศึกษาเฉพาะเพื่อดูผลกระทบของกระบวนการต่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและประชาชนที่อยู่ในเมือง

ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency theory)
ถึงแม้จะยังไม่มีใครทำการศึกษาเมืองกรุงเทพฯ ด้วยการใช้แนวความคิดทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency theory) เป็นกรณีศึกษาเฉพาะ ก็ตาม แต่มีนักวิชาการชาวต่างประเทศจำนวนมากที่ได้นำแนวคิดนี้ทำการศึกษาเมืองต่าง ๆ ในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตัวอย่างเช่น McGee (1967), Smith and Nemeth (1986) และ Forbes and Thrift (1987) ได้ศึกษาภาพรวมของเมืองใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วน Yeung and Lo (1976) ศึกษาเมืองสิงคโปร์ Nas (1986) ศึกษาเมืองจาการ์ต้า และ Caoili (1988) ศึกษาเมืองมะนิลา เป็นต้น ซึ่งกลุ่มนักวิชาการเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นนักวิชาการต่างประเทศชั้นนำที่พยายามอธิบายรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของเมืองในเขต

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างต่อเนื่อง โดยประยุกต์แนวความคิดทฤษฎีการพึ่งพา/ระบบโลกเพื่ออธิบายการวิวัฒนาการเมืองในย่านนี้ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าเมืองมีการเปลี่ยนแปลงเป็น 3 รูปแบบ คือ เมืองแบบพื้นเมือง (Indigenous City) เมืองในแบบแผนอาณานิคม (Colonial City) และเมืองภายหลังได้รับเอกราช (Post-independence City) โดยเมืองทั้งสามรูปแบบที่นักวิชาการเหล่านี้เสนอนั้นพยายามอธิบายถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงสมัยว่าตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของการพึ่งพาความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจ การเมือง และความก้าวหน้าทางวิชาการจากประเทศมหาอำนาจ หรือประเทศจักรวรรดินิยม หรือแม้กระทั่งสถาบันการเงินระหว่างประเทศ อย่างไรก็ดี ยังไม่มีนักวิชาการท่านใดในแนวความคิดนี้ที่สนใจศึกษา ประเด็นการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมกายภาพและสังคมในเขตเมืองนั้น มีความสัมพันธ์กับระบบการพึ่งพิงของผู้มีอิทธิพลได้อย่างไร

นอกจากนี้นักวิชาการบางท่านซึ่งได้รับอิทธิพลแนวความคิดด้านนิเวศวิทยามนุษย์ เมื่อศึกษาเมืองในแนวความคิดทฤษฎีการพึ่งพา มักสรุปรูปแบบเมืองโดยอิงแบบจำลองลักษณะต่างๆ ของค่ายชिकाโกมาผสมผสานกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง McGee (1967) ได้สรุปรูปแบบทางกายภาพของเมืองใหญ่ต่าง ๆ ในหนังสือ *The Southeast Asian City* โดยการนำแบบจำลองของ Burgess (1925) ที่เสนอ Concentric Ring Theory และของ Hoyt (1939) ที่เสนอ Sector Theory รวมเข้าไว้ด้วยกันเพื่อให้ได้รูปแบบเมืองใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียง

ใต้ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อย่างไรก็ตามรูปแบบที่ McGee เสนอไว้ก็ไม่สามารถปรับใช้อธิบายเมืองกรุงเทพฯ หรือแม้กระทั่งเมืองอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่อยู่ในช่วงปัจจุบันได้อีก เพราะเมืองต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างรวดเร็วจากสาเหตุของการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยกระบวนการอุตสาหกรรมและกระบวนการทันสมัย กระนั้นก็ตามนักวิชาการท่านอื่นในกลุ่มแนวความคิดนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญในการอธิบายว่า เมืองในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้จะลดการพึ่งพาจากต่างประเทศและมีการพัฒนาปัจจัยภายในที่เข้มแข็งได้แก่ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองจนสามารถทำให้เมืองนั้นดำรงอยู่และมีการวิวัฒนาการด้วยตัวเองต่อไปได้

เศรษฐศาสตร์การเมือง (Political economy)

แนวความคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งที่น่าจะเหมาะสมกว่าในการนำไปประยุกต์ใช้อธิบายลักษณะเมืองที่ได้รับอิทธิพลของระบบทุนนิยม (Capitalism) ซึ่งผูกพันกับโครงข่ายเศรษฐกิจโลก เพราะในหลักการเบื้องต้นของระบบเศรษฐกิจแบบนี้มีการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อหวังผลกำไรในการสะสมทุนต่อไป ซึ่งหากระบบทุนนิยมประสบกับความล้มเหลวในการรักษาระดับทุนส่วนเกิน (Capital surplus) ที่ได้จากเมืองแล้ว ระบบนี้จะหาช่องทางปรับโครงสร้างหรือทำการจัดระเบียบทางกายภาพและสังคมของเมืองเสียใหม่ เพื่อเริ่มต้นในการเติบโตของรายได้ส่วนเกินอีกครั้งจากสาเหตุนี้การวิวัฒนาการของ

รูปแบบเมืองจะเปลี่ยนไปตามจังหวะการจัดระเบียบครั้งแล้วครั้งเล่าของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมในเมือง ซึ่งสะท้อนถึงการจัดระเบียบทุนด้วย โดยอาศัยปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในระดับท้องถิ่น จนถึงระดับนานาชาติ (Tabb and Sawers, 1978; Harvey, 1985; Castells and Henderson, 1987; Smith, 1988; Soja, 1989; Flanagan, 1990)

จากแนวคิดข้างต้นนี้ได้กระตุ้นให้นักวิชาการในแนวความคิดอื่นหันมาจับแนวทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อศึกษาเมืองในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง McGee (1986) พยายามจับหลักการของวงจรการจัดระเบียบทุน (Capital circuit) ที่เกิดขึ้นในเมือง ซึ่งนำเสนอโดย Harvey 1985) ในงาน *The Urbanization of Capital* เพื่ออธิบายภาพรวมที่เกิดจากผลกระทบจากการลงทุนของต่างประเทศที่มีต่อโครงสร้างเมือง นอกจากนี้มีนักวิชาการชาวต่างประเทศที่น่าสนใจอีก 2 ท่านที่ได้ศึกษาเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงที่รัฐได้เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแล้วในประเด็นที่แตกต่างกันดังนี้คือ Bruce London (1980) ได้ศึกษาลักษณะการเคลื่อนไหวของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อความเป็นเมืองของกรุงเทพฯ ในงานศึกษาเรื่อง *Metropolis and Nation in Thailand: The*

Political Economy of Uneven Development ซึ่งผลการศึกษาของเขาได้ชี้ให้เห็นว่าการที่กรุงเทพฯ มีการเติบโตเดียวหรือมีลักษณะการเติบโตที่มากกว่าเมืองอื่นในประเทศ (Primacy) นั้น เป็นผลจากกลุ่มชนชั้นนักปกครองที่ทำการพัฒนาประเทศไม่ทั่วถึง¹ ส่วน Rudiger Korff (1986) ถึงแม้เขาจะศึกษาประวัติเมืองกรุงเทพฯ ตลอดช่วงรัตนโกสินทร์ในงานเรื่อง *Bangkok: Urban System and Everyday Life* แต่เขากลับสนใจที่จะเน้นว่าตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมานั้น รัฐบาลพยายามผลักดันให้มีการพัฒนาระบบทุนนิยมให้มั่นคงขึ้น เพราะทั้งภาครัฐและเอกชนต่างร่วมมือกันในการแสวงหาผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงระบบเมืองกรุงเทพฯ อย่างเต็มที่ โดย Korff ได้ยกตัวอย่างเกี่ยวกับเหตุผลที่รัฐยังคงให้มีแหล่งเสื่อมโทรมหรือสลัมอยู่ได้ อีกทั้งมีการขยายตัวของสลัมเพิ่มขึ้นด้วย เพราะรัฐได้ลงทุนสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยเป็นจำนวนมาก ในขณะที่เดียวกันที่รัฐกับภาคเอกชนกลับได้ประโยชน์จากการขายแรงงานราคาถูกของคนในสลัมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมอุตสาหกรรมและบริการ ที่มีอยู่ในเมืองกรุงเทพฯ

อย่างไรก็ตามงานดังกล่าวข้างต้นนี้ไม่ได้มีเป้าหมายที่จะเชื่อมโยงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงคุณภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของเมือง

¹ กฤษ เพิ่มทันจิตต์ (2536:82-83) ได้จัดแนวทางการวิเคราะห์กรุงเทพฯ ของ Bruce London ให้อยู่ในแบบของอาณานิคมภายในประเทศ (Internal Colonialism) อย่างไรก็ตามข้อเสนอดังกล่าวมีลักษณะเช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลักกับเมืองรอง (Core-periphery) ในระบบเศรษฐกิจโลก ซึ่งจัดอยู่ในมุมมองของแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

นอกจากนี้ยังไม่มียานอื่นใดอีกที่อิงแนวความคิดด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงเมืองกรุงเทพฯ หรือแม้กระทั่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมอุตสาหกรรมสิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของประชาชนในเขตเมือง อาจกล่าวได้ว่ามีนักวิชาการต่างประเทศบางท่านที่ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงเมืองโดยพิจารณาปัจจัยทางอุตสาหกรรมที่สัมพันธ์กับโครงสร้างเมือง อาทิ David Gordon (1978) ได้เสนอรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของเมืองในสหรัฐอเมริกาด้วยระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ เมืองการค้าในรูปของเมืองท่า (Mercantile city) เมืองที่มีการแข่งขันทางอุตสาหกรรม (Competitive industrial city) และเมืองที่มีการผูกขาดในการควบคุมและจัดการโดยกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ (Corporate-monopoly city) ซึ่ง Gordon ศึกษาถึงอิทธิพลของทุนด้านอุตสาหกรรมที่เริ่มเปลี่ยนแปลงเมืองในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เรื่อยมาจนถึงช่วงเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกซึ่งเกิดต่อเนื่องกับเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในปีทศวรรษ 1940 ต่อมา Edward W. Soja (1989) ได้ต่อยอดการศึกษาของ Gordon มาจนถึงปีทศวรรษ 1970 ว่าเมืองที่มีการผูกขาดในการควบคุมและจัดการของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ได้กลายเป็นเมืองที่อยู่ในการควบคุมของรัฐ (State-managed city) เพื่อให้ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมและเมืองดำรงอยู่ต่อไปได้จากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง

แนวความคิดของ Gordon และ Soja นับว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในขั้นต่อไปถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยกระบวนการอุตสาหกรรมต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมได้ รวมทั้งการศึกษาศาสนาการณการจัดการเมืองกรุงเทพฯ ที่ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงต่าง ๆ ตั้งแต่ทุนนิยมอุตสาหกรรมเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อกรุงเทพฯ ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงปัจจุบัน

2. ภาพลักษณ์ของกรุงเทพมหานคร จากอดีตถึงปัจจุบัน

จากกรอบแนวความคิดของ Gordon และ Soja สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของกรุงเทพฯ ปรากฏขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง โดยสะท้อนพื้นฐานทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมือง อันเป็นลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า กรุงเทพฯ ได้เคยผ่านการวิวัฒนาการมาแล้ว 4 ช่วงสมัย² โดยมีรูปแบบของเมืองที่พอสรุปได้ดังนี้ คือ

1) เมืองในระบบศักดินา (The Sakdina city) เป็นเมืองที่ปรากฏก่อนปีทศวรรษ 2390 โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองและเป็นผู้กำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินต่าง ๆ ของเมือง ดังนั้นลักษณะของเมืองจะมีพระบรมมหาราชวังของพระมหากษัตริย์และบ้านเรือนของขุนนางต่าง ๆ เป็นศูนย์กลางของเมือง ตลอดจนมีกำแพง

²การแบ่งช่วงของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเมืองนี้ อ้างอิงจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ Sittipong Dilokwanich (1994) Industry, Water and People in Greater Bangkok: A Case Study of Samut Prakan โดยแบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงเมืองกรุงเทพฯ เป็น 4 ช่วงสมัย คือ ตั้งแต่ปีทศวรรษ 2390 ถึงปีทศวรรษ 2520

เมืองและป้อมปราการโอบล้อมป้องกันเมืองไว้จากข้าศึก ทั้งนี้มีท่าเรือ และเรือกวสวไร่นาอยู่บนอกกำแพงเมือง เมืองในช่วงนี้ปลอดจากอิทธิพลของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมจากประเทศจักรวรรดินิยมทางตะวันตก สภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของเมืองมีลักษณะดั้งเดิมตามธรรมชาติหรือกึ่งชนบท

2) เมืองหลังระบบศักดินา (The post-Sakdina city) เป็นเมืองในระหว่างช่วงปี ทศวรรษ 2390 และ 2470 โดยพระมหากษัตริย์ยังเป็นผู้ปกครองเมือง แต่บทบาทในการกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินได้กระจายสู่เหล่าขุนนางและชาวต่างชาติมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ลักษณะของเมืองนั้นยังคงไว้ซึ่งป้อมปราการของเมืองหลวงที่ป้องกันพระบรมมหาราชวังและบ้านเรือนของขุนนางบางส่วนเอาไว้ ขณะเดียวกันก็มีการขยายตัวของถิ่นที่อยู่อาศัยของเหล่าขุนนางอีกส่วนหนึ่งที่อยู่นอกกำแพงเมืองออกไป เป็นผลให้จำนวนประชากรในเขตใจกลางเมืองลดลง หลังจากรัฐได้ทำสนธิสัญญาเบาริ่งแล้ว อิทธิพลของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกเข้ามามีบทบาทต่อกรุงเทพฯ อย่างชัดเจน เพราะมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินด้านนอกกำแพงเมือง โดยเฉพาะมีการเติบโตของเขตอุตสาหกรรมของชาวต่างชาติ คือ เกิดโรงสีข้าวและโรงเลื่อยเป็นจำนวนมากพร้อมกับการขยายตัวของเขตพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยของประชาชนคนท้องถิ่นซึ่งอยู่ปะปนกันรวมทั้งการปรากฏแหล่งที่อยู่อาศัยของคนงานต่างชาติซึ่งเข้ามาเป็นแรงงานด้านอุตสาหกรรม การคมนาคมขนส่ง และการค้าด้วย ในช่วงนี้รัฐมี

บทบาทในการจัดการเมืองโดยเฉพาะด้านความสะอาดเรียบร้อยอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นจากการจัดตั้งสุขาภิบาล

3) เมืองภายใต้การจัดการของข้าราชการ (The bureaucrat-managed city) เป็นเมืองที่เกิดขึ้นระหว่างปีทศวรรษ 2470 และ 2490 โดยมีกลุ่มขุนนางและข้าราชการกลุ่มใหม่เข้ามามีบทบาททางการเมืองและการจัดการเมืองแทนที่กลุ่มอำนาจพระราชสำนัก นอกจากนี้อิทธิพลของจักรวรรดินิยมของประเทศตะวันตกและทุนนิยมโลกได้อ่อนกำลังลง ซึ่งส่งผลให้รัฐที่ควบคุมโดยกลุ่มอำนาจใหม่สามารถเพิ่มจำนวนอุตสาหกรรมในรูปของรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ภายในกรุงเทพฯ ตอนในและบริเวณชานเมืองมากขึ้น ในขณะเดียวกันรัฐพยายามลดจำนวนคนงานต่างชาติโดยการแทนที่จำนวนคนงานท้องถิ่น ถึงแม้แรงงานจำนวนมากจากชนบทได้หลั่งไหลเข้าสู่กรุงเทพฯ แต่รัฐก็ขาดการเตรียมระบบสาธารณูปการ/สาธารณูปโภค และการจัดหาที่อยู่อาศัยเพื่อรองรับคนเหล่านี้ ซึ่งทำให้ตอนในของกรุงเทพฯ มีแหล่งสลัมปรากฏอยู่ทั่วไป

4) เมืองภายใต้การจัดการของภาคเอกชน (The privatised city) เป็นเมืองที่เกิดขึ้นหลังปีทศวรรษ 2490 จนถึงปีทศวรรษ 2520 ทั้งนี้กลุ่มอำนาจเก่าได้ถูกโค่นล้มโดยทหาร ซึ่งผู้ควบคุมรัฐใหม่ได้โยงระบบเศรษฐกิจของชาติเข้ากับระบบทุนนิยมโลกมากยิ่งขึ้น ด้วยการส่งเสริมการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ พร้อมกับสนับสนุนนายทุนภายในประเทศลงทุนในภาคอุตสาหกรรมสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากนี้ทำให้ภาคธุรกิจเอกชนเข้า

มามีบทบาทควบคู่ไปกับกลุ่มข้าราชการในการจัดการเมืองมากขึ้นทุกขณะ อย่างไรก็ตามการลงทุนส่วนใหญ่ทั้งจากภาครัฐและเอกชนได้กระจุกตัวอยู่ในเขตกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันกรุงเทพฯ ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้มีการผนวกกรุงเทพมหานครในความรับผิดชอบของเทศบาลนครกรุงเทพฯ ด้วย การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน คือ ศูนย์กลางการเงินนานาชาติได้ปรากฏในเขตตอนในของเมือง อุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่ได้ย้ายไปยังชานเมืองที่มีมูลค่าที่ดินต่ำและมีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่รองรับอย่างเพียงพอ ส่วนอุตสาหกรรมขนาดเล็กในรูปแบบของห้องแถวยังปรากฏกระจายในเขตเมืองตอนในและชานเมือง เขตที่อยู่อาศัยในรูปของสลัมและโครงการบ้านจัดสรรของรัฐและเอกชน ตลอดจนเขตพาณิชย์กรรมและศูนย์การค้าสมัยใหม่ได้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก

จากรูปแบบข้างต้นนั้น การปรับเปลี่ยนลักษณะของเมืองกรุงเทพฯ จากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง เกิดขึ้นจากสาเหตุของอิทธิพลทางเศรษฐกิจควบคู่กับการเมืองระหว่างประเทศที่ส่งผลกระทบต่อภาวะการเมืองภายในประเทศ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าการปรับเปลี่ยนรูปแบบเมืองในระบบศักดินาซึ่งปรากฏก่อนปีทศวรรษ 2390 ไปเป็นเมืองหลังระบบศักดินานั้น มีสาเหตุจากการล่าอาณานิคมของกลุ่มประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหราชอาณาจักรอังกฤษซึ่งได้บีบบังคับให้รัฐบาลไทยทำสนธิสัญญาเบาริ่งเมื่อปี พ.ศ.2398 อันส่งผลให้ประเทศไทยต้องเปิดตลาดการค้าและยอมรับการลงทุนจากต่างชาติในรูปของ

อุตสาหกรรมสมัยใหม่ ส่วนการเปลี่ยนแปลงของเมืองหลังระบบศักดินาไปเป็นเมืองภายใต้การจัดการของข้าราชการนั้น มีสาเหตุจากภาวะเศรษฐกิจโลกตกต่ำในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไปเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งนี้ได้หยุดช่วงสมัยของเมืองหลังระบบศักดินาลง พร้อมกับการเกิดขึ้นของเมืองลักษณะภายใต้การจัดการของข้าราชการในการกำหนดสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมของเมือง แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ยุติลงในปีทศวรรษ 2490 เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญจากการปฏิวัติรัฐประหาร รัฐบาลใหม่ภายใต้การอุปถัมภ์พัฒนาประเทศตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ ซึ่งได้รับการชี้แนะจากประเทศมหาอำนาจและสถาบันการเงินระหว่างประเทศ ทำให้เมืองกรุงเทพฯ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของการจัดการจากภาคเอกชนเกือบสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงของเมืองกรุงเทพฯ จากช่วงสมัยหนึ่งสู่อีกสมัยหนึ่งนั้นสามารถสอดแทรกการอธิบายรายละเอียดของความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการอุตสาหกรรมสิ่งแวดล้อมทางกายภาพโดยเฉพาะลักษณะน้ำท่าและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนท้องถิ่น โดยเริ่มจากระบบอุตสาหกรรมในรูปของหัตถอุตสาหกรรมแบบตะวันตก (Manufacturing Industry) ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลครั้งแรกใน

ประเทศไทยในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาริ่งหรือช่วงของการเป็นเมืองหลังระบบศักดินาแล้ว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เมืองหลังระบบศักดินา (The post-Sakdina city)

รูปแบบของเมืองหลังระบบศักดินานั้น ยังคงลักษณะของเมืองในระบบศักดินาเป็นส่วนใหญ่คือ มีเขตพระราชวังอันเป็นที่อยู่ของพระมหากษัตริย์ และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นเขตใจกลางเมืองโดยมีกำแพงเมืองล้อมรอบ กระนั้นก็ตาม กรุงเทพฯ เริ่มขยายตัวออกนอกกำแพงเมืองโดยมีการขยายเขตที่อยู่อาศัยของขุนนางบางส่วนไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในเขตสามเสน ดุสิต และพญาไท ซึ่งการขยายตัวของย่านการค้าและพาณิชย์กรรมใหม่ ตลอดจนเขตท่าเรือและเขตที่อยู่อาศัยของชาวจีน ชาวยุโรปและชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองโดยเฉพาะพื้นที่ระหว่างริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและถนนเจริญกรุง นอกเหนือจากพื้นที่เหล่านี้ของกรุงเทพฯ นั้นเป็นสวนผลไม้และทุ่งนาซึ่งมีหมู่บ้านของชาวไทยปรากฏกระจัดกระจาย ในปี พ.ศ. 2443 เขตเมืองกรุงเทพฯ รวมทั้งพื้นที่เมืองในเขตธนบุรีขนาดประมาณ 13 ตารางกิโลเมตร และมีประชากรประมาณ 600,000 คน (Donner, 1978:792; บุญผาภู, 2525: 21 - 26)

นับเป็นครั้งแรกที่เมืองหลังระบบศักดินาอย่างกรุงเทพฯ ได้ถูกผูกพันด้วยการทำสนธิสัญญา

เบาริ่งกับประเทศสหราชอาณาจักร ในปีพ.ศ. 2398 ให้เข้ากับเครือข่ายจักรวรรดินิยมตะวันตกและระบบทุนนิยมระหว่างประเทศ สนธิสัญญาลฉบับนี้ทำให้กรุงเทพฯ ต้องเปิดรับกระบวนการอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (industrialization) ซึ่งทำลายระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพของประเทศ (Chatthip and Suthy, 1981: 1-2; Lysa, 1984: 68)³ อุตสาหกรรมขั้นปฐม เช่นการสีข้าวและการเลี้ยงไม้กลายเป็นกิจกรรมหลักในการปรับโฉมหน้าในระยะแรกของเมืองกรุงเทพฯ โรงสีข้าวเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญที่สุดในขณะนั้น เพราะความต้องการข้าวเป็นจำนวนมากของประเทศในอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตกในแถบเอเชียกิจกรรมนี้ได้ให้ผลตอบแทนสูงแก่ขุนนางไทยและนายทุนต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2401 นายทุนชาวอเมริกันได้ก่อสร้างโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรไอน้ำในกรุงเทพฯ แต่ในระยะต่อมาธุรกิจนี้ได้ถูกเปลี่ยนมือไปสู่นายทุนตะวันตกชาติอื่น ก่อนที่พ่อค้าชาวจีนจะเริ่มนำเข้าเครื่องจักรไอน้ำจากต่างประเทศเพื่อทำการแข่งขันในการค้าข้าวด้วย และก่อนปีทศวรรษ 2440 พ่อค้าชาวจีนได้ครอบครองกิจการโรงสีข้าวทั้งหมด (Chatthip and Suthy, 1981: 8; Sompop, 1989: 47; Suehiro, 1989: 46-8)

ในปี พ.ศ. 2438 กรุงเทพฯ มีโรงสีข้าว 27 แห่ง และกลายเป็น 66 แห่งในปีพ.ศ. 2452 จนในช่วงทศวรรษ 2450 นี้ โรงสีข้าวบางแห่งได้ปรับเปลี่ยนเครื่องจักรจากพลังงานไอน้ำเป็นเครื่อง

³ การหลังไหลของสินค้านำเข้าจากต่างประเทศและการเข้ามาของระบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ระบบอุตสาหกรรมในครัวเรือนในชนบท โดยเฉพาะภาคกลางของประเทศต้องเสื่อมสลายลงเนื่องจากสนธิสัญญาเบาริ่งได้บีบบังคับให้รัฐบาลไทยจำนนต่อการลดภาษีสินค้านำเข้าเป็นร้อยละ 3 จากการลดภาษีครั้งนี้ทำให้สินค้านำเข้าจากต่างประเทศมีราคาถูกกว่าสินค้านำเข้าที่ผลิตภายในประเทศ

สันดาปภายในหรือเครื่องยนต์ที่ใช้น้ำมัน โรงสีข้าวส่วนมากมีขนาดใหญ่และผลิตข้าวเพื่อการส่งออกในอัตรา 100-200 ตันต่อวัน โรงสีข้าวเหล่านี้ตั้งเรียงรายตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะทางทิศใต้ของเมือง สำหรับโรงสีข้าวขนาดเล็กส่วนมากที่มีกำลังการผลิต ประมาณ 30-40 ตันต่อวันนั้น จะตั้งอยู่นอกเมืองหรือในจังหวัดอื่น ในปี พ.ศ. 2462 กงสุลอังกฤษได้รายงานว่า นอกจากกรุงเทพฯ จะมีโรงสีข้าวแล้วยังมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่อื่น ๆ รวม 7 แห่ง ได้แก่ โรงงานปูนซิเมนต์ 1 แห่ง โรงงานน้ำตาล 3 แห่ง โรงงานทำสบู่ 1 แห่ง โรงงานยาสูบ 1 แห่ง และโรงงานผลิตภัณฑ์หนังอีก 1 แห่ง โรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือและทิศใต้ของเมือง นอกจากนี้ ยังมีโรงงานขนาดเล็กซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนตั้งกระจุกกระจายทั่วกรุงเทพฯ เช่น กิจกรรมการต่อเรือ การทำเครื่องเรือน การทอผ้าไหม การย้อมผ้า การทำขนมปังกรอบ และการทำน้ำปลา เป็นต้น ผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่ในภาคอุตสาหกรรมเหล่านี้หรือแม้กระทั่งในภาคพาณิชยกรรมเป็นชาวจีนอพยพขณะที่คนไทยส่วนมากทำงานในภาคเกษตรกรรม (Ingram, 1971: 70 - 133; Hewison, 1989: 123) จึงไม่น่าเป็นที่สงสัยเลยว่าประชากรจำนวนมากในเขตกรุงเทพฯ ไม่ใช่คนไทย แต่เป็นแรงงานที่นำเข้ามาจากต่างประเทศโดยการสั่งเข้าหรือเป็นอดีตนักโทษหรือทาสที่ได้จากการทำสงครามระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน ตลอดจนเป็นพ่อค้าชาวต่างประเทศ ซึ่ง John Bowring (1857: 85) ได้ยืนยันว่าแม้กระทั่งในปี พ.ศ. 2393 ร้อยละ 70 ของประชากรทั้งหมดในกรุงเทพฯ จำนวน 404,000 คนไม่ใช่คนไทย จากนั้นในปี พ.ศ. 2443

ประชากรของกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นเป็น 600,000 คน ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ยังคงเป็นชาวต่างชาติ (Korff, 1986)

การเพิ่มจำนวนโรงสีข้าวได้ส่งผลให้มีการใช้พลังงานจากการเผาฟืน และแกลบเพิ่มขึ้นด้วย จนเป็นเหตุให้มีฝุ่นและควันรบกวนประชาชนทั่วไป ตัวอย่างเช่น กงสุลเยอรมันและชาวบ้านในเขตตอนใต้ของเมืองได้ร้องเรียนถึงความเดือดร้อนที่ได้รับจากฝุ่นควันของโรงสีข้าว (สุรพล และคณะ, 2527: 66-68) ถึงแม้ว่าจะมีอุตสาหกรรมขนาดใหญ่อื่น ๆ ที่สำคัญอย่างน้อยอีก 5 ประเภท และอุตสาหกรรมในครัวเรือนจำนวนมากในเขตกรุงเทพฯ ของเสียจากอุตสาหกรรมเหล่านี้ยังมีปริมาณน้อยมาก นายทุนส่วนใหญ่สนใจต่อการลงทุนในอุตสาหกรรมสีข้าวและค้าขายผลิตผลทางการเกษตรต่าง ๆ มากกว่ากิจกรรมอย่างอื่น เพราะการค้าขายระหว่างประเทศในสินค้าดังกล่าวให้ผลกำไรสูง ดังนั้นในช่วงเวลานี้ของเสียในรูปของน้ำทิ้งจากอุตสาหกรรมจึงไม่ได้ส่งผลต่อความสมดุลของระบบนิเวศน์เมืองมากนัก แต่ของเสียจากชุมชนกลับเป็นอันตรายต่อคุณภาพน้ำท่าของกรุงเทพฯ มากกว่าของเสียจากอุตสาหกรรมเนื่องจากน้ำเสียที่เกิดขึ้นตามคูคลองส่วนใหญ่มีสาเหตุจากการทิ้งสิ่งปฏิกูลจากชุมชนตามริมฝั่งน้ำ ไม่ว่าจะเป็นซากสัตว์และของเสียจากมนุษย์ซึ่งสามารถเป็นต้นเหตุการแพร่กระจายเชื้อโรคได้ สาเหตุนี้ส่งผลให้ประชาชนทำการร้องเรียนต่อทางราชการบ่อยครั้งเกี่ยวกับน้ำดื่มปนเปื้อนเชื้อโรค (สุรพล และคณะ, 2527)

ความเสื่อมโทรมของน้ำในแม่น้ำคูคลองเป็น

อันตรายเป็นยิ่งต่อสุขภาพและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนกรุงเทพฯ เพราะการดำเนินชีวิตของคนกรุงเทพฯ ผูกพันกับน้ำเป็นอย่างมาก โดยพบว่าทั้งชาวไทยและชาวจีนได้ตั้งบ้านเรือนหรือสร้างเรือแพอาศัยอยู่ริมฝั่งลำน้ำ โดยเฉพาะสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา (Bowring, 1857: 85) ถึงแม้คนไทยบางส่วนอาจสร้างกระท่อมอยู่บนฝั่งน้ำบ้าง หรือแม้กระทั่งชาวจีนในย่านสำเพ็งและชาวต่างชาติอื่น ๆ ในย่านบางรักที่อาศัยห่างริมน้ำออกไป พวกเขาเหล่านั้นยังต้องพึ่งพิงน้ำจากแม่น้ำคลองต่าง ๆ ในการบริโภคในครัวเรือน (บุปผาณ, 2525: 22)

ก่อนช่วงสุดท้ายของเมืองแบบหลังระบบศักดินานี้ ฐานะทางเศรษฐกิจของเมืองกรุงเทพฯ กระตือรือร้นเล็กน้อยจากกิจกรรมอุตสาหกรรมและการค้าระหว่างประเทศ ประเทศไทยได้เข้าจัดการเมืองให้ทันสมัยขึ้นด้วยตนเองเพื่อความทัดเทียมกับต่างประเทศ โดยมีภารกิจสร้างระบบสาธารณูปการและสาธารณูปโภคต่าง ๆ เพื่อบริการประชาชน เช่น ระบบไฟฟ้า น้ำประปา รถราง และถนน นอกจากนี้รัฐบาลจัดตั้ง “สุขาภิบาล” สำหรับกรุงเทพฯ เพื่อดูแลทางด้านสาธารณสุข ซึ่งหน้าที่นี้เองเริ่มส่งผลกระทบต่อกิจกรรมอุตสาหกรรมบางประเภท ได้แก่ การทำน้ำตาล สบู่ ฟอกหนัง และย้อมผ้า โดยทางสุขาภิบาลได้ขอร้องให้กิจกรรมดังกล่าวย้ายออกจากเขตสุขาภิบาล ขณะเดียวกันขยะมูลฝอยตามบ้านเรือนได้ถูกจัดเก็บอย่างเป็นระเบียบมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามกรุงเทพฯ ยังไม่มีระบบน้ำทิ้งที่ถูกต้องนัก เพราะถึงแม้ประชาชนที่อาศัยอยู่ห่างจากลำน้ำสามารถถ่ายเทน้ำทิ้งตามท่อระบายน้ำได้ น้ำทิ้งเหล่านั้นได้ไหลลงสู่แม่น้ำคลองโดยตรงอีกทอด

หนึ่งโดยปราศจากระบบบำบัดน้ำทิ้งรองรับ(บุปผาณ, 2525: 27; สุรพล และคณะ, 2527: 12; Hewison, 1989: 123)

ในระยะเวลาเดียวกันนี้ซึ่งเป็นช่วงที่จักรวรรดินิยมทางตะวันตกได้คุกคามประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย การใช้จ่ายของรัฐเน้นหนักไปในการป้องกันประเทศ การรักษาความสงบภายใน และเป็นค่าใช้จ่ายในราชสำนักด้วย (Chatthip and Suthy, 1981: 24, 39-40; Brown, 1988: 171) ถึงแม้ภายหลังการคุกคามของต่างประเทศจะอ่อนกำลังลง เพราะภาวะเศรษฐกิจโลกตกต่ำและต่อเนื่องด้วยสงครามโลกครั้งที่ 1 ในทวีปยุโรป อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการคุกคามของต่างประเทศจะอ่อนกำลังลง สงครามโลกครั้งที่ 1 ในทวีปยุโรป อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการคุกคามของต่างประเทศจะอ่อนกำลังลง สงครามโลกครั้งที่ 1 ในทวีปยุโรป อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการคุกคามของต่างประเทศจะอ่อนกำลังลง สงครามโลกครั้งที่ 1 ในทวีปยุโรป อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการคุกคามของต่างประเทศจะอ่อนกำลังลง สงครามโลกครั้งที่ 1 ในทวีปยุโรป

พระคลังข้างที่ กับกลุ่มนายทุนที่เป็นขุนนางและข้าราชการใหม่หรืออาจเรียกว่าเป็นกลุ่มนายทุนข้าราชการ (Bureaucratic capitalists) ตลอดจนส่งผลกระทบต่อเนื่องของการเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการอุตสาหกรรมและการปรับรูปแบบเมืองกรุงเทพฯ โดยตรง

เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองในต่างประเทศ และการมีส่วนร่วมของประเทศไทยกับระบบทุนนิยมโลกนี้ ได้ย้าให้เห็นอีกครั้งหนึ่งว่า ปัญหาความไร้เสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจและการเมืองไทย จะแปรปรวนตามความเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยมโลกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด (แล, 2533: 15-17) ซึ่งผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ย่อมทำให้กรุงเทพฯ ดันรนในการปรับตัวทางกายภาพและสังคมให้สอดคล้องกับกระแสโลก เพื่อความอยู่รอดของเมืองในช่วงเวลาต่อไป

เมืองภายใต้การจัดการของข้าราชการ (The bureaucrat-managed city)

ตั้งแต่กลุ่มนายทุนในรูปแบบของข้าราชการทำการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองของไทยกลุ่มคนเหล่านี้ปรับโฉมหน้ากรุงเทพฯ ด้วยการส่งเสริมกระบวนการทางอุตสาหกรรมและการพัฒนาความแข็งแกร่งทางทหาร เมืองกรุงเทพฯ ในช่วงนี้ได้ขยายตัวไปสองทิศทาง โดยมีหน่วยงานราชการบางส่วนได้ย้ายออกจากตอนกลางของเมืองไปสู่ที่ตั้งแห่งใหม่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ เขตดุสิต สามเสน พญาไท และบางซื่อ และในทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง คือ เขตบางกะปิ พระโขนง และ

บางนา ขณะเดียวกันหน่วยงานราชการหลายแห่งมีความกระตือรือร้นที่จะมีกิจกรรมอุตสาหกรรมของตนเอง โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่หลายแห่งที่อยู่ในความดูแลของทหารและในรูปของรัฐวิสาหกิจได้ก่อสร้างในส่วนขยายใหม่ของเมือง เช่น โรงงานไม้ขีดไฟที่บางซื่อและโรงงานยาสูบที่บางกะปิเป็นต้น

เขตชุมชนใหม่ได้มีการขยายตัวไปในทิศทางเดียวกัน ถึงแม้เขตที่อยู่อาศัยของเหล่าขุนนางและข้าราชการชั้นสูง รวมทั้งพระราชวังใหม่ยังคงอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะบริเวณเขตสามเสน และพื้นที่ระหว่างถนนราชดำเนินกับคลองมหานาค อาคารบางส่วนได้ถูกยึดโดยรัฐบาลใหม่และเปลี่ยนเป็นสำนักงานของทางราชการ ส่วนที่อยู่อาศัยของชาวจีนในทางใต้ของเขตกลางเมืองยังคงความสำคัญในการเป็นเขตการค้าและพาณิชย์กรรม อย่างไรก็ตามเขตกิจกรรมใหม่ที่เป็นของชาวจีน และชาวยุโรปที่อยู่ทางตอนใต้ของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในย่านบางรักและบริเวณพื้นที่ระหว่างถนนเจริญกรุงกับแม่น้ำเจ้าพระยานั้นได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นและถูกใช้เป็นที่ตั้งโกดังเก็บสินค้าแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย เขตอุตสาหกรรมของเอกชน และเขตการค้า ส่วนชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ได้อาศัยและทำงานในย่านกิจกรรมใหม่นี้เรื่อยมา ขณะที่ชาวยุโรปที่ร่ำรวยและกงสุลชาติต่าง ๆ จำนวนมากนิยมที่จะย้ายจากบริเวณนี้ไปสู่เขตสาทร โดยเฉพาะถนนสาทรที่ต่อกับเขตบางรัก จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2501 กรุงเทพฯ มีขนาดประมาณ 96 ตารางกิโลเมตร หรือขยายตัวมากกว่า 7 เท่าจากเดิมในปีพ.ศ. 2443 (Seidenfaden, 1932: 69-89; Donner, 1978: 792)

อิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่จะเข้ามาแทรกแซงเมืองที่อยู่ภายใต้การจัดการของข้าราชการนั้นมีน้อยมาก ช่วงหลังปี พ.ศ. 2475 การลงทุนและการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศลดลงเนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ข้าราชการสถานการณ์นี้ได้ทำให้ราคาข้าวของไทยซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญตกต่ำลงด้วยอันส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจไทยถดถอย รัฐบาลไทยจึงเริ่มระบบทุนนิยมผูกขาดโดยรัฐ (state-monopoly capitalist system) ซึ่งได้รับแรงกระตุ้นจากการปลุกเร้าในเรื่องลัทธิชาตินิยมไทยเพื่อช่วยให้การเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจทำได้อย่างทั่วถึง (Silcock, 1967b: 258; สุวิทย์, 2523: 128; Suehiro, 1989: 106-108) ด้วยเหตุนี้รัฐบาลไทยจึงพยายามปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมจากขั้นปฐมภูมิไปสู่ขั้นทุติยภูมิที่สามารถเพิ่มมูลค่าของสินค้าได้ ซึ่งเป็นการกระตุ้นระบบเศรษฐกิจโดยทางอ้อม

รัฐบาลไทยริเริ่มพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่มีการจ้างงานสูงด้วยเงินลงทุนของตนเอง ซึ่งอุตสาหกรรมดังกล่าวมีพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นวัตถุดิบ และมีการใช้เทคโนโลยีการผลิตในระดับต่ำ เช่น อุตสาหกรรมสีข้าว ทอผ้า ยา และฟอกหนัง อย่างไรก็ตามผลผลิตของอุตสาหกรรมดังกล่าวไม่ได้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เนื่องจากรัฐขาดความรู้ในการจัดการด้านอุตสาหกรรมตลอดจนไม่มีเงินทุนและแรงงานที่มีความชำนาญเพียงพอ ดังนั้นรัฐบาลพยายามแก้ปัญหาหนี้ด้วยการร่วมทุนกับภาคเอกชนในรูปแบบรัฐวิสาหกิจหรือยึดกิจการจากภาคเอกชนแทน (แล, 2533: 16-17; Suehiro, 1993: 46-47) เมื่อ

พิจารณาถึงลักษณะการใช้พลังงานในอุตสาหกรรมต่าง ๆ นั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ไม้ฟืน ถ่าน และแกลบ ไปเป็นการใช้น้ำมันปิโตรเลียมและไฟฟ้ามากยิ่งขึ้น

ในปลายปี พ.ศ. 2482 จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมทั้งหมดที่เป็นของรัฐและเอกชนที่ตั้งในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรีได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นถึง 445 โรง (Hewison, 1989: 129 อ้างใน มปผ., “การจัดตั้ง,” หน้า 77) การเพิ่มขึ้นของจำนวนโรงงานได้ส่งผลให้จำนวนแรงงานในภาคหัตถอุตสาหกรรมเพิ่มตามไปด้วย Sompop (1989) ได้คาดประมาณว่า ในปี พ.ศ. 2480 จำนวนแรงงานในภาคนี้ที่อยู่ในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรีมีถึง 110,400 คน อย่างไรก็ตามสัดส่วนของแรงงานดังกล่าว นับว่าน้อยมาก เมื่อเทียบกับจำนวนแรงงานทั้งหมด คือ มีเพียงร้อยละ 2.9 ของแรงงานทั้งหมดในกิจกรรมต่าง ๆ ขณะที่แรงงานในภาคเกษตรกรรมมีถึงร้อยละ 79.0 ต่อมาจำนวนแรงงานในภาคหัตถอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย โดยในปี พ.ศ. 2503 มีจำนวนแรงงานประมาณ 133,000 คน ในช่วงเวลานี้ประชากรในเมืองกรุงเทพฯ มีถึง 1.3 ล้านคน หรือเป็นสองเท่าของประชากรในช่วงที่เมืองกรุงเทพฯ อยู่หลังระบบศักดินา (Sternstein, 1976: 102)

ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่าผลของการขาดการวางแผนและควบคุมการเติบโตด้านอุตสาหกรรมทำให้สิ่งแวดล้อมเมืองกรุงเทพฯ เสื่อมโทรมลง อุตสาหกรรมเบาหลายประเภท เช่น อาหาร ย้อมผ้า ทำกระดาษ และเลื่อยไม้ นั้น เป็นตัวการสำคัญที่ก่อ

ปัญหามลพิษในรูปของน้ำเสีย กลิ่นและเสียง ซึ่งของเสียเหล่านี้ได้รบกวนผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียง (สุรพล และคณะ, 2527) ส่วนอุตสาหกรรมหนักไม่ใช่ตัวการสำคัญในปัญหามลพิษ เพราะอุตสาหกรรมผลิตซีเมนต์เป็นอุตสาหกรรมประเภทเดียวและมีอยู่แห่งเดียวในกรุงเทพฯ ที่ดำเนินการตั้งแต่ปีทศวรรษ 2440 นอกจากนี้รัฐบาลไม่มีเงินทุนเพียงพอในการส่งเสริมอุตสาหกรรมหนักประเภทอื่นได้อีก

ขณะที่ของเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมเริ่มสังเกตเห็นได้มากขึ้นกว่าในช่วงที่กรุงเทพฯ เป็นเมืองหลังระบบศักดินานั้น ของเสียจากชุมชนได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นด้วยตามการขยายตัวของเมือง ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลยังคงปล่อยของเสียจากการซักล้าง และการอาบน้ำลงสู่ระบบระบายน้ำซึ่งปราศจากการบำบัด ส่วนประชาชนที่อาศัยในเขตชานเมืองยังคงทิ้งน้ำเสียลงสู่แม่น้ำคูคลองโดยตรง ของเสียจากชุมชนทั้งหมดนี้มีส่วนสร้างปัญหามลพิษเป็นอย่างยิ่ง

รูปแบบการอยู่อาศัยของคนกรุงเทพฯ โดยทั่วไปเริ่มเปลี่ยนจากการอาศัยตามเรือ/แพมาเป็นการสร้างบ้านเรือนอยู่บนบกมากขึ้นโดยเฉพาะบริเวณสองฟากถนน เนื่องจากรัฐบาลได้ก่อสร้างเส้นทางคมนาคมและระบบสาธารณูปโภคเพื่อการบริการมากกว่าเดิม ถึงแม้อัตราการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมเพิ่มสูงขึ้นแต่จำนวนแรงงานที่นำเข้าจากประเทศจีนได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้าง

งานให้กับคนไทยที่มีเชื้อชาติไทยอย่างทั่วถึง กระนั้นก็ตามรัฐบาลไม่ได้มีโครงการอันใด ในการจัดสร้างที่อยู่สำหรับผู้มีรายได้น้อยหรือสำหรับผู้ที่ยากจน จากเขตชนบทเพื่อที่จะเป็นแรงงานในอุตสาหกรรมของกรุงเทพฯ ดังนั้นผู้คนดังกล่าวจึงทำการเช่าที่พักราคาถูกในเมือง บางคนก็สร้างที่อยู่ชั่วคราวในรูปของกระท้อหรือเพิงพักที่ทำด้วยเศษไม้หรือไม้ไผ่ในพื้นที่สาธารณะที่อยู่ริมทางน้ำหรือทางรถไฟ บริเวณใต้สะพานหรือที่รกร้างว่างเปล่า ซึ่งการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้กรุงเทพฯ ต้องเผชิญปัญหาส้วมหรือแหล่งเสื่อมโทรมในเวลาต่อมา (สุรพล และคณะ, 2527)

การขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯ ที่เกิดขึ้น ได้กระตุ้นให้เทศบาลรับผิดชอบในด้านสาธารณสุขมากขึ้น อย่างไรก็ตามในระยะแรกของเมืองกรุงเทพฯ ที่อยู่ในการจัดการของข้าราชการนั้น เทศบาลเมืองกรุงเทพฯ ไม่มีอำนาจอย่างแท้จริงในการลงโทษผู้ก่อมลพิษ หรือมีส่วนเกี่ยวข้องในการวางผังเมืองแต่อย่างใด ในปี พ.ศ. 2492 กรมตำรวจกลับมีอำนาจในการสั่งปิดโรงงานอุตสาหกรรม 13 แห่งที่ก่อปัญหามลพิษ โดยขอร้องให้ผู้ประกอบการย้ายโรงงานไปยังธนบุรีบริเวณริมแม่น้ำ เจ้าพระยาหรือที่ปากแม่น้ำ⁴ ในปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้ออกระเบียบเกี่ยวกับเขตอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ และต่อมาอีกสองปีทางเทศบาลได้ห้ามไม่ให้โรงเลื่อยไม้ดำเนินกิจการในเขตเมืองต่อไประหว่างปี พ.ศ. 2505 และ 2506 รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรมและความขาดแคลนที่อยู่อาศัยของผู้มี

⁴ในจำนวนโรงงาน 13 แห่งนี้ เป็นโรงงานแปรรูปอาหาร 10 แห่งและโรงงานย้อมผ้า 3 แห่ง (สุรพล และคณะ, 2527)

รายได้น้อยโดยการวางแผนสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ บริเวณชานเมือง ในปี พ.ศ. 2508 รัฐบาลได้ประกาศว่า หากผู้ประกอบการอุตสาหกรรมต้องการสร้างโรงงานในพื้นที่ใดในกรุงเทพฯ จะต้องขออนุญาตกับคนท้องถิ่นเสียก่อน (สุรพล และคณะ, 2527)

ภายหลังที่กลุ่มนายทุนข้าราชการทำการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในปี พ.ศ. 2475 โดยเข้ากุมกลไกอำนาจรัฐและพยายามใช้กลไกอำนาจรัฐทำการสะสมทุน ด้วยการโยกย้ายทุนส่วนเกินจากชนชั้นปกครองในระบบศักดินาสู่แล้ว (แล, 2533: 16) แต่ความพยายามของรัฐในการจัดการและควบคุมกระบวนการอุตสาหกรรมนั้นถือได้ว่าล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงถึงแม้ระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึงปี พ.ศ. 2501 จะมีรัฐบาลเป็นจำนวน 28 ชุด แต่ไม่มีรัฐบาลชุดใดมีนโยบายที่มีประสิทธิภาพในการส่งเสริมอุตสาหกรรม หรือแม้แต่การดำเนินกิจการด้านนี้ด้วยตนเองภายใต้รูปแบบของรัฐวิสาหกิจ นอกจากนั้นนักลงทุนจากภาคเอกชนยังไม่แน่ใจที่จะลงทุนในภาคอุตสาหกรรม เพื่อที่จะแข่งขันกับรัฐวิสาหกิจ (Ingram, 1971: 287; Somsak, 1989: 89-90) จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. 2490 ประเทศสหรัฐอเมริกา ธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (หรือ IMF) ได้มีอิทธิพลอย่างสูงต่อรัฐบาลไทยในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ อิทธิพลจากภายนอกประเทศนี้ได้ทำให้ข้าราชการ

ไทยบางส่วน โดยเฉพาะกลุ่มทหารเริ่มตระหนักว่า ระบบทุนนิยมโลกสามารถกอบกู้กระบวนการอุตสาหกรรมไทยได้ ในปี พ.ศ. 2500 ได้เกิดเหตุการณ์รัฐประหารโดยกลุ่มทหาร ซึ่งเป็นสัญญาณใหม่ของการสลับสับเปลี่ยนจากกลุ่มนายทุนข้าราชการไปเป็นกลุ่มนายทุนจากภาคเอกชน ที่มาจากภายในและต่างประเทศมากยิ่งขึ้น และเป็นการเริ่มต้นระบบการเมืองและเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนเมืองกรุงเทพฯ อีกครั้ง (Suehiro, 1989: 178)

เมืองภายใต้การจัดการของภาคเอกชน (The privatised city)

ในการเปลี่ยนแปลงสู่ระยะที่สามของเมืองกรุงเทพฯ นี้ ระบบทุนนิยมภายในและระหว่างประเทศได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรม และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคมในปี พ.ศ. 2500 รัฐบาลใหม่ได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากทุนนิยมที่ผูกขาดโดยรัฐเป็นทุนนิยมเสรี โดยให้ภาคเอกชนมีบทบาทมากขึ้นในกิจกรรมต่าง ๆ⁵ ซึ่งเป็นผลให้มีการขยายตัวของเมืองเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรมอย่างรวดเร็วที่ไม่สามารถควบคุมได้ในสามทิศทาง คือ มีการขยายตัวของกิจกรรมอุตสาหกรรม โครงการบ้านจัดสรรของเอกชน และที่อยู่สำหรับผู้ที่มีรายได้น้อยของรัฐ ตลาดสดและศูนย์การค้าสมัยใหม่ในทิศ

⁵ระบบทุนนิยมในประเทศไทยยังไม่เป็นระบบเสรีอย่างแท้จริง เพราะมิได้พัฒนาจากการแข่งขันและเอาชนะการแข่งขันด้วยความสามารถทางการตลาดและเทคโนโลยี แต่สร้างอำนาจผูกขาดขึ้นจากการใช้สิทธิและได้รับการคุ้มครอง ปกป้องจากอำนาจทางการเมือง โดยเฉพาะจากพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน ซึ่งหากกลุ่มทุนผูกขาดต่าง ๆ ไม่ได้อภิสิทธิ์และการปกป้องบางประการแล้ว ระบบทุนนิยมไทยจะอ่อนแอทั้งระบบและไม่สามารถสู้กับระบบทุนนิยมโลกได้ (ณรงค์, 2533: 32-35)

ตะวันออกเฉียงเหนือ - บริเวณเขตบางเขน รังสิต และหนองจอก ในทิศตะวันออก - บริเวณเขตหัวหมาก คลองจั่น และมีนบุรี และในทิศตะวันออกเฉียงใต้ - บริเวณ เขตพระประแดง และบางปูในจังหวัดสมุทรปราการ

สถานที่ราชการ เขตพาณิชย์กรรม และที่อยู่อาศัยที่สำคัญส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในเขตเมืองชั้นใน แหล่งเสื่อมโทรมหรือสลัมจำนวนมากยังคงมีอยู่ในบริเวณเดียวกันนี้ด้วย เช่น ย่านคลองเตย ซอยกิ่งเพชรและเขตสวนมะลิ ขณะเดียวกันรัฐบาลได้สร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยไว้ที่บริเวณดินแดง คลองประปา และคลองจั่น สำหรับเขตที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้สูงได้มีเพิ่มขึ้นในเขตบางกะปิ ส่วนบริเวณสำเพ็งยังคงเป็นเขตพาณิชย์กรรม ขณะที่บริเวณสีลมในเขตบางรักกลายเป็นย่านการเงินระหว่างประเทศที่สำคัญ ส่วนบริเวณใจกลางเมืองประกอบด้วยพระบรมมหาราชวังและสถานที่ราชการ แต่เป็นที่น่าสังเกตเพิ่มขึ้นอีกว่า ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงเมืองครั้งนี้โดยเฉพาะปี พ.ศ. 2515 กรุงเทพฯ ได้ผนวกกรุงธนบุรีเข้าไว้ในความดูแลของเทศบาลนครกรุงเทพฯ ซึ่งต้องรับผิดชอบประชากรมากกว่า 3 ล้านคน ในพื้นที่ประมาณ 290

ตารางกิโลเมตร ซึ่งพื้นที่ได้เพิ่มขึ้นจากเมื่อต้นปี พ.ศ. 2500 ประมาณสามเท่า (Sternstein, 1976: 103-104; สุรพลและคณะ, 2527: 63-6)

กรุงเทพฯ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500 และ 2520 อยู่ภายใต้อิทธิพลระบอบทุนนิยมเสรีโดยเฉพาะจากภาคเอกชน เงินทุนระหว่างประเทศในรูปของความช่วยเหลือทางสังคมและเศรษฐกิจ และการลงทุนโดยตรงได้หลั่งไหลเข้าสู่กรุงเทพฯ⁶ ระหว่างปี พ.ศ. 2503 และ 2515 นั้น บรรษัทข้ามชาติควบคุมเงินทุนร้อยละ 32 ของเงินทุนที่จดทะเบียนทั้งหมด โดยมีนายทุนชาวอเมริกันและญี่ปุ่นเป็นผู้ลงทุนอันดับหนึ่งและสอง (Kraisak, 1984:142) แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือ พ่อค้าชาวจีนที่อยู่ในประเทศไทยจำนวนหนึ่งได้ปรับฐานธุรกิจของตนเองจากการส่งสินค้าเข้าเป็นการผลิตสินค้าด้วยตนเองมากขึ้น กลุ่มพ่อค้าเหล่านี้ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับหัตถอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยการพึ่งพิงเงินทุนจากต่างประเทศและการสนับสนุนจากนโยบายของรัฐในการส่งเสริมอุตสาหกรรมใหม่ ขณะเดียวกันรัฐวิสาหกิจได้ลดจำนวนลงอย่างมากจากจำนวน 141 แห่งในปี พ.ศ. 2500 เหลือเพียง 69 แห่งในปี พ.ศ. 2519

⁶Grit (1982:57,125) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ความช่วยเหลือจากธนาคารโลกในโครงการต่าง ๆ ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ได้สอดคล้องกับความช่วยเหลือของประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีต่อประเทศไทย ความช่วยเหลือต่าง ๆ นี้ได้ผลักดันให้รัฐบาลไทยมีนโยบายการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการลงทุนจากภาคเอกชนในการเพิ่มผลผลิตในสาขาต่าง ๆ พร้อมกับการที่รัฐบาลมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการลงทุนของภาคเอกชนด้วยการสร้างระบบสาธารณูปการ/สาธารณูปโภค สถานการณ์เหล่านี้ทำให้ภาครัฐต้องพึ่งพิงการสะสมทุนของภาคเอกชนและความช่วยเหลือหรือเงินยืมระหว่างประเทศมากขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เงินลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศได้เพิ่มสูงเฉลี่ยมากกว่า 1.1 พันล้านบาทต่อปี โดยในปี พ.ศ. 2503 มีเงินลงทุนเพียง 60.9 ล้านบาท ในขณะที่ปี พ.ศ. 2512 มีเงินลงทุนมากขึ้นถึง 1,047.7 ล้านบาท (BOT, 1964, 1969, 1974, 1979, 1982)

(รังสรรค์ , 2532:34)

ระหว่างปีทศวรรษ 2500 และ 2520 นี้ จำนวนแรงงานและโรงงานในภาคหัตถอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นทั้งในเขตกรุงเทพฯ และในจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะจังหวัดสมุทรปราการ ในปีพ.ศ. 2513 จำนวนแรงงานของกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นเป็นสี่เท่าของปี พ.ศ. 2484 ประเภทของอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้ามีจำนวนมากขึ้น ได้แก่ การผลิตเครื่องดื่ม ยาสูบ การแปรรูปอาหาร สิ่งทอ เคมีภัณฑ์ เครื่องใช้ไฟฟ้า การประกอบรถยนต์ และเครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่ง เป็นต้น ถึงแม้อุตสาหกรรมเหล่านี้เป็นอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานและทุนจำนวนมาก แต่รัฐบาลไม่ได้ส่งเสริมหรือพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตอย่างจริงจัง การปรับปรุงกระบวนการผลิตในอุตสาหกรรมขนาดเล็กจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณมากกว่าเชิงคุณภาพ คือ ไม่มีการพัฒนาสินค้าใหม่ ๆ เกิดขึ้นและไม่มีการปรับปรุงรูปแบบของสินค้าเก่า (Paitoon, 1987 : 1; รังสรรค์, 2532:90) ในช่วงเวลานี้ไฟฟ้ากลายเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญที่สุดของกิจกรรมอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑลโดยคิดเป็นร้อยละ 59 ของแหล่งพลังงานทั้งหมด รองลงมาร้อยละ 29 เป็นน้ำมันปิโตรเลียม และที่เหลือเป็นถ่านหิน ไม้ฟืน และแกลบ (Sarkar ,1974 : 81)

มลพิษอุตสาหกรรมเป็นปัญหาสำคัญยิ่งในเมืองที่มีการจัดการโดยเอกชน สราวุธ (2532:7) ได้ชี้ให้เห็นว่า ตั้งแต่ปีทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา อุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลางจำนวนมาก เช่น การชุบโลหะ เฟอร์นิเจอร์ที่ไม่ได้ทำจากไม้

และอุปกรณ์เครื่องจักรเป็นตัวการสร้างของเสียที่เป็นอันตราย ถึงแม้อุตสาหกรรมเหล่านี้มีส่วนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนโรงงานทั้งหมด แต่มันเป็นต้นเหตุที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ยิ่งในปีทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา จำนวนอุตสาหกรรมดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นโดยไม่มีระบบบำบัดของเสีย นอกจากนี้ยังมีรายงานว่าคุณภาพของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลผ่านกรุงเทพฯ นั้นไม่มีก๊าซออกซิเจน อีกทั้งยังมีโคลิฟอร์มแบคทีเรียในระดับสูงมาก (สุพลและคณะ, 2527) อย่างไรก็ตามรัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้เนื่องจากไม่มีกฎหมายทางสิ่งแวดล้อมหรือหน่วยงานที่ดูแลงานด้านนี้ที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ถึงแม้จะมีสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2518 แล้วก็ตาม อีกทั้งในช่วงเวลาเดียวกันนี้รัฐบาลมุ่งความสนใจในการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าป้องกันและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ของเสียจากชุมชนเป็นสาเหตุสำคัญของปัญหามลพิษทางน้ำในเขตกรุงเทพฯ จากการศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ.2531 (TDRI, 1988) ได้รายงานว่าน้ำเสียจากชุมชนมีปริมาณปีโอติ (หรือปริมาณออกซิเจนที่สิ่งมีชีวิตขนาดเล็กในน้ำต้องการใช้ย่อยสลายของเสีย) ถึงร้อยละ 75 ของน้ำเสียทั้งหมด ทั้งนี้เพราะน้ำเสียชุมชนเกือบทั้งหมดไหลลงสู่แหล่งน้ำโดยที่ไม่ได้ผ่านการบำบัดก่อน ถึงแม้ขณะนั้นโครงการบ้านจัดสรรบางแห่งมีระบบบำบัดน้ำทิ้งแล้วแต่นับว่ามีสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับเขตที่อยู่อาศัยทั่วเมืองกรุงเทพฯ

การขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก โดยสังเกตจากอัตราการเพิ่มของจำนวนสลัมและโครงการบ้านจัดสรรของเอกชนทั่วกรุงเทพฯ ซึ่งในปี พ.ศ. 2514 มีผู้คาดประมาณว่ามีจำนวนสลัมถึง 200 แห่ง และ 5 ปีต่อมาจำนวนสลัมได้เพิ่มเป็น 365 แห่ง ซึ่งมีผู้อยู่อาศัยเป็นจำนวนประมาณ 400,000 คน หรือร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมดของกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2520 มีการสำรวจแหล่งเสื่อมโทรมอีกครั้งหนึ่งซึ่งปรากฏว่าจำนวนประชากรในบริเวณดังกล่าวเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า (สุรพล และคณะ, 2527 : 65) ถึงแม้รัฐบาลได้พยายามปรับปรุงสภาพแหล่งเสื่อมโทรมมาตั้งแต่ปีทศวรรษ 2500 ด้วยการสร้างระบบสาธารณูปโภคและอาคารที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยในเขตดินแดง คลองจั่น และคลองประปา แต่สภาพความเป็นอยู่ของคนในแหล่งเสื่อมโทรมอยู่ในระดับต่ำเพราะระบบสาธารณูปโภคมีไม่เพียงพอต่อจำนวนคนที่แออัดกันในพื้นที่หนึ่ง นอกจากนี้โครงการบ้านจัดสรรของเอกชนสำหรับผู้มีรายได้น้อยปานกลางและสูงในเขตชานเมือง ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นด้วยโดยเฉพาะทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ทิศตะวันออกและทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพฯ

ในการจัดการและวางผังเมืองนั้น รัฐบาลกลางมีบทบาทมากกว่าเทศบาลหรือสำนักงานว่าการกรุงเทพมหานครซึ่งถือเป็นรัฐบาลท้องถิ่น เพราะทางสำนักงานว่าการกรุงเทพมหานครมีหน้าที่รับผิดชอบด้านสาธารณสุขเป็นหลัก ในขณะที่รัฐบาลกลางเข้ามาพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของเมืองเพื่อหวังที่จะดึงดูดการลงทุน จากต่างประเทศ โดยอาศัยหน่วยงานรัฐวิสาหกิจที่มีอยู่แล้ว และที่ตั้งขึ้นใหม่จำนวนหนึ่งในการควบคุม ดูแล และก่อสร้างระบบสาธารณูปการและสาธารณูปโภคต่าง ๆ (สิทธิพงษ์, 2538: 138-142) นอกจากนี้นโยบายของรัฐบาลในช่วงเวลานี้ยังให้ความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อส่งออกและทดแทนการนำเข้ามากกว่านโยบายด้านอื่นทั้งหมด ขณะเดียวกันบทบาทของรัฐบาลกลางไม่ว่าในการจัดการเมือง หรือการควบคุมกิจกรรมเศรษฐกิจและสังคมได้ถูกแทรกแซงจากอำนาจการต่อรองที่เพิ่มมากขึ้นของบริษัทข้ามชาติ และกลุ่มนายทุนใหม่ภายในประเทศที่มีสัญชาติไทย

⁷ ตั้งแต่ปีทศวรรษ 2510 กลุ่มพ่อค้าชาวจีนสามารถรวมตัวกันเป็นกลุ่มผู้ประกอบการกิจกรรมอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าที่มีพลังงานมากขึ้น เช่น กลุ่มธนาคารกรุงเทพ กลุ่มธนาคารกสิกรไทย กลุ่มสหยูเนี่ยน กลุ่มสยามกลการ และกลุ่มเจริญโภคภัณฑ์ เป็นต้น (Suehiro , 1989 : 184-190 ; Robison , 1989:379) ในปีทศวรรษ 2520 พ่อค้าชาวจีนบางกลุ่มยังสามารถขยายฐานของตนเองในด้านการเงิน อุตสาหกรรมและกิจกรรมอื่นไปสู่ต่างประเทศ เช่น กลุ่มเจริญโภคภัณฑ์ได้ลงทุนในกิจกรรมอุตสาหกรรมเกษตร การค้าเพชรพลอย การประกันภัย ฯลฯ ดังนั้นกลุ่มทุนนิยมภายในประเทศเริ่มประสบความสำเร็จในการสะสมทุนและกำไรมากขึ้นทุกขณะ (ณรงค์ , 2526:110-115) พร้อมทั้งมีอิทธิพลต่อพรรคการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อมในการกำหนดนโยบายและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของประเทศ นอกจากนี้กลุ่มทุนรายอื่น ๆ ยังสามารถเสนอความต้องการของตนในการสร้างแรงกดดันให้แก่รัฐโดยผ่านคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน (กรอ.) สภาอุตสาหกรรมและหอการค้าได้อีกทางหนึ่งด้วย (Anek , 1992 ;Hewison, 1993;Sittipong , 1995)

และกำลังสร้างตัวเป็นบริษัทข้ามชาติต่อไป⁷ โดยเฉพาะกลุ่มทุนไทยสามารถก้าวสู่ระดับอำนาจรัฐ และเข้ามามีส่วนกำหนดนโยบายต่าง ๆ ในการสะสมทุนได้รวดเร็วอย่างมีระบบมากขึ้น (รังสรรค์ , 2532:34 ; ณรงค์ , 2533: 53-54; อธิยุทธ , 2536:24-25 ; ผาสุก ,2537:148-151)

3. กรุงเทพมหานครภายใต้การจัดการที่ยืดหยุ่นของภาคเอกชน

จากภาพลักษณ์ของกรุงเทพฯ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วภายในระยะเวลาประมาณ 240 ปีนี้ระบบทุนนิยมมีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่ทำให้โฉมหน้าเมืองกรุงเทพฯ ผันแปรจากรูปแบบหนึ่งสู่อีกรูปแบบหนึ่ง หรือจากกลุ่มผู้ควบคุมอำนาจในการแปลงโฉมกรุงเทพฯ จากกลุ่มหนึ่งสู่อีกกลุ่มหนึ่งอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะรัฐในช่วงปัจจุบันซึ่งเป็นเสมือนทาสทางเศรษฐกิจ ที่แสวงหาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในเมืองและชนบทเพื่อป้อนให้กับกระบวนการอุตสาหกรรมที่ควบคุมโดยภาคเอกชนนั้น มีผลประโยชน์ร่วมกันในการแสวงหากำไรและการสะสมทุน นอกจากนี้รัฐยังมีความเชื่อว่านโยบายที่ดำเนินอยู่นี้เป็นหนทางเดียวในการยกระดับความเป็นอยู่ของคนในสังคมทั้งหมดให้ดีขึ้นได้(ศรีศักร,2538:17) และแม้ว่าในปัจจุบันกรุงเทพฯ จะตกอยู่ภายใต้การจัดการของภาคเอกชนมากขึ้นทุกขณะก็ตามโดยมีรัฐเป็นผู้สนับสนุนระบบโครงสร้างพื้นฐานและส่งเสริมการลงทุนของเอกชนทุกรูปแบบ อย่างไรก็ตามอำนาจการควบคุมเมืองดังกล่าวไม่มีความมั่นคง เพราะฐานอำนาจการควบคุมเมืองของรัฐและภาคเอกชนนั้นอาจไม่ได้รับการสนับสนุนจาก

เสียงของประชาชนระดับต่างหรือผู้มีรายได้ต่ำที่มีจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งของประชากรกรุงเทพฯ ทั้งหมด นอกจากนี้ยังอาจได้รับผลกระทบไปตามกระแสความผันผวนทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในและต่างประเทศ ดังนั้นหากเกิดความขัดแย้งในการแบ่งปันผลประโยชน์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในเมืองกรุงเทพฯ อย่างไม่เท่าเทียมกันแล้ว ก็สามารถนำไปสู่การต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมอันเป็นชนวนหนึ่งในการถ่ายเทอำนาจการควบคุมเมืองได้และหากระบบทุนนิยมโลกพบกับวิกฤตการณ์ได้ขึ้นแล้ว ก็อาจเกิดการโยกย้ายฐานการผลิตทางอุตสาหกรรมของกลุ่มทุนต่าง ๆ ไปสู่ที่อื่น หรืออาจมีการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจเสียใหม่เพื่อให้นายทุนสามารถทำกำไรและสะสมทุนได้ต่อไป ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเมืองทางกายภาพและสังคมได้อีก

จากปีทศวรรษ 2520 จนถึงปีทศวรรษ 2530 รูปแบบของเมืองกรุงเทพฯ มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วไปสู่ปริมณฑลรอบนอกทุกทิศทางตามเส้นทางหลวงสายหลักต่าง ๆ โดยเฉพาะในทิศตะวันออกของกรุงเทพฯ ตามถนนบางนา-ตราด และเทพารักษ์มีการขยายตัวที่เด่นชัดที่สุดเนื่องจากเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับท่าเรือน้ำลึกแหลมฉบังในจังหวัดชลบุรีและนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่มาบตาพุดในจังหวัดระยอง นอกเหนือจากเส้นทางดังกล่าวแล้วยังมีเส้นทางอื่นที่กำลังขยายตัวในทำนองเดียวกัน ได้แก่ ถนนวิภาวดี-รังสิตและพหลโยธินที่เชื่อมโยงกรุงเทพฯ กับจังหวัดอื่นในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตลอดจนถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี ถนนเพชรเกษม

และถนนพระรามที่ 2 หรือสายธนบุรี-ปากท่อที่
เชื่อมกรุงเทพฯ กับจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันตก
และภาคใต้ ตลอดเส้นทางเหล่านี้มีการก่อสร้างของ
โครงการต่าง ๆ จำนวนมาก อาทิ นิคม
อุตสาหกรรมของภาครัฐและเอกชน คลังสินค้าทาง
เรือและทางอากาศขนาดใหญ่ สนามบินนานาชาติ
แห่งที่สอง (โดยเฉพาะในถนนบางนา-ตราด)
อาคารชุดและบ้านจัดสรร ศูนย์การค้าทันสมัย
สนามกอล์ฟ และสถานที่พักผ่อนอากาศในรูปแบบ
ต่าง ๆ โครงการส่วนใหญ่ได้สะท้อนถึงการลงทุนเพื่อ
ผลตอบแทนที่จะได้คืนอย่างรวดเร็วและสามารถ
ปรับเปลี่ยนรูปแบบของโครงการได้ง่าย หากโครง
การนั้นไม่สามารถทำกำไรได้ต่อไป เช่นสนามกอล์ฟ
อาจเปลี่ยนเป็นนิคมอุตสาหกรรม สถานการศึกษา
หรือโครงการบ้านจัดสรรได้ เมื่อชุมชนเมืองมีการ
ขยายตัวอย่างรวดเร็วหรือราคาที่ดินมีการปรับตัว
เพิ่มขึ้น (Sittipong , 1995) การปรับเปลี่ยนสิ่ง-
แวดล้อมทางกายภาพของเมืองอย่างรวดเร็วนี้ ก็
เพื่อผลของความยืดหยุ่นต่อกระบวนการสะสมทุน
(Flexible accumulation)⁸ ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อ
ต่อสิ่งแวดล้อมด้านอื่นอย่างต่อเนื่อง

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการอุตสาหกรรม
ของประเทศไทยหรือแม้แต่ของประเทศอื่น ๆ แล้ว
จะพบว่าการแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ
อย่างรุนแรงในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ด้วยการ
ผลิตและขายสินค้าจากภาคหัตถอุตสาหกรรมนี้
เกือบมาถึงทางตัน เพราะแหล่งทรัพยากรแรงงาน
และวัตถุดิบราคาถูกในประเทศด้อยพัฒนามีจำนวน
น้อยลงทุกขณะ อีกทั้งสภาพแวดล้อมของเมืองโดย
เฉพาะกรุงเทพฯ นั้น เสื่อมโทรมจนไม่เหมาะสมกับ
การเป็นฐานการผลิตอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่อง
ดังนั้นนายทุนอุตสาหกรรมและแม้กระทั่งรัฐบาลใน
ประเทศต่าง ๆ จึงพยายามหาทางออกด้วยการปรับ
สภาพการลงทุนในเขตเมืองจากกิจกรรมอุตสาหกรรม
ไปสู่กิจกรรมการบริการด้านต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น เช่น
การเงิน การธนาคาร การค้าปลีกและส่ง การคมนาคม
การสื่อสาร และสำนักงานใหญ่ของกิจการ
อุตสาหกรรมเพื่อเป็นศูนย์บัญชาการ การประสาน
งานและการอำนวยความสะดวกข่าวสารต่าง ๆ เป็นต้น⁹
ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีการสะสมทุนและกำไร
หรือวงจรของทุนในรูปแบบใหม่ เพื่อให้เมืองและ
กลุ่มทุนต่าง ๆ สามารถอยู่รอดต่อไปได้ (Harvey,

⁸ กระบวนการสะสมทุนที่ยืดหยุ่นในที่นี้ หมายถึง ความสามารถในการปรับเปลี่ยนกระบวนการด้านแรงงาน
ตลาดแรงงานกระบวนการผลิต ผลิตภัณฑ์ และรูปแบบการบริโภคนอกจากนี้อาจมีการแสวงหาภาคการผลิตใน
กิจกรรมใหม่ ตลาดสินค้าแห่งใหม่ แหล่งเงินแห่งใหม่และอื่น ๆ ที่สามารถส่งเสริมการค้า การพัฒนาเทคโนโลยี
และการจัดรูปองค์กรในการบริหารงานที่ดีกว่าเดิมเพื่อให้ผลกำไรและการสะสมทุนดำเนินต่อไปในอัตราที่ไม่ตกต่ำลง
(Harvey , 1990:147)

⁹ ตั้งแต่กลางปีทศวรรษ 2520 กลุ่มทุนต่าง ๆ อาทิ กลุ่มธนาคารกรุงเทพ และกลุ่มธนาคารกสิกรไทยได้
เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารงานและการบริการลูกค้าอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นโดยใช้ระบบสารสนเทศ อีกทั้งกลุ่มทุน
ดังกล่าวยังมีบริษัทในเครือที่เกี่ยวข้องกับกิจการคมนาคมสื่อสารด้วย ส่วนกลุ่มเจริญโภคภัณฑ์ที่เคยเติบโตมา
จากภาคเกษตรกรรมนั้น ได้ขยายกิจกรรมของตนในด้านเคเบิลทีวีและการสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ กลุ่มชินวัตรที่
เริ่มจากหัตถอุตสาหกรรมเกี่ยวกับไหมได้ให้ความสำคัญทางคอมพิวเตอร์โทรคมนาคม สื่อ และอุตสาหกรรมที่
เกี่ยวข้อง นอกจากนี้กลุ่มสามารถ จัสมิน และยูคอมจำกัด ซึ่งเป็นกลุ่มทุนใหม่ที่เติบโตในด้านการคมนาคม
สื่อสารโดยตรงนั้น กำลังเติบโตอย่างรวดเร็ว อีกทั้งมีการขยายธุรกิจของตนสู่ต่างประเทศ เป็นต้น (ผาสุข,2537)

1985; Harvey, 1990; Merys, 1990: 112; Knight, 1989; Drucker, 1993: 7)

ในขณะที่เดียวกันที่รัฐบาลไทยพยายามให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการเงินและการบริการของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 เป็นต้นมา อีกทั้งมีการผลักดันกิจกรรมอุตสาหกรรมออกจากกรุงเทพฯ และปริมณฑลไปสู่เขตเศรษฐกิจพิเศษในโครงการความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศและสู่จังหวัดต่าง ๆ ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย (สิทธิพงษ์, 2538; Sittipong, 1995) สถานการณ์เช่นนี้ชี้ให้เห็นว่ากรุงเทพฯ กำลังกลายเป็นศูนย์กลางของกลุ่มทุนที่เป็นของทั้งภาครัฐและเอกชนในการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรในจังหวัดอื่นที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน แรงงาน และวัตถุดิบที่มีราคาถูก ตลอดจนมีความขัดแย้งด้านปัญหาสิ่งแวดล้อมเพียงเล็กน้อย หากพิจารณาอีกแง่หนึ่งแล้ว รัฐสามารถกระจายปัญหาสิ่งแวดล้อมของกรุงเทพฯ สู่ชนบทอย่างเป็นระบบด้วย ซึ่งเป็นการลดแรงกดดันปัญหาสิ่งแวดล้อมในกรุงเทพฯ ที่ลงทุนต่ำที่สุด

การควบคุมและดูแลคุณภาพสิ่งแวดล้อมของเมืองกรุงเทพฯ ตลอดเวลาที่ผ่านมา รัฐไทยไม่เคยแก้ไขปัญหามลพิษจากชุมชนและอุตสาหกรรมอย่างจริงจัง เพราะการลงทุนของรัฐในด้านนี้มีปริมาณน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยรัฐบาลของนายชาติชาย ชุณหะวัณ หรือจากปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน รัฐบาลชุด

ต่าง ๆ มีความพยายามที่จะจัดการมลพิษอุตสาหกรรมด้วยการจัดหาพื้นที่พิเศษภายในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล เพื่อให้เป็นนิคมอุตสาหกรรมที่มีมลพิษสูงได้อยู่รวมกันแต่ความพยายามดังกล่าวกลับเป็นการซื้อเวลาในการแก้ปัญหาและเท่ากับเปิดโอกาสให้นายทุนอุตสาหกรรมสร้างปัญหาต่อไป ถึงแม้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 จะมีนโยบายของผู้ก่อปัญหามลพิษเป็นผู้จ่าย แต่ในทางปฏิบัติรัฐยังไม่สามารถควบคุม หรือดำเนินการแก้ปัญหาได้อย่างจริงจัง เพราะวิธีการนี้จะเป็นการสวนทางกับการส่งเสริมการลงทุน (สิทธิพงษ์, 2538; Sittipong, 1995) การเปลี่ยนแปลงบทบาทของกรุงเทพฯ ไปสู่การเป็นศูนย์กลางทางการเงินและการบริการ อาจทำให้สภาพแวดล้อมของเมืองดีขึ้นเนื่องจากกิจกรรมอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ที่เป็นแหล่งกำเนิดมลพิษที่สำคัญได้ย้ายออกไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศ แต่ก็มีความเป็นไปได้ที่ประเภทของอุตสาหกรรมบางอย่างนั้นสามารถจะปรับตัวอยู่ในกรุงเทพฯ ต่อไป ซึ่งอุตสาหกรรมดังกล่าวจะต้องเป็นอุตสาหกรรมที่มีการปรับตัวที่จะใช้เทคโนโลยีการผลิตที่มีมลพิษน้อยและใช้พลังงานต่ำ หรือเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการให้บริการต่าง ๆ ที่สามารถผลิตพลังงาน กระบวนการผลิต การปรับปรุงคุณภาพแรงงานและสินค้า และแม้แต่การชักจูงผู้บริโภคให้มีพฤติกรรมบริโภคแบบใหม่

การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ที่จะมีต่อไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ย่อมส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายแรงงานด้านหัตถอุตสาหกรรมจากเมืองกรุงเทพฯ สู่อุตสาหกรรมใหม่ในจังหวัดต่าง ๆ อย่างรุนแรง¹⁰ ถึงแม้

ประชากรที่เหลืออยู่ส่วนใหญ่จะเป็นชนชั้นกลาง และสูง แต่การสูญเสียประชากรชั้นล่างเป็นจำนวนมากย่อมทำให้รัฐมีรายได้จากการเก็บภาษี ด้านต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ ลดน้อยลง ซึ่งทำให้ขาดค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาระบบสาธารณูปการ/สาธารณูปโภคที่รัฐได้เคยสร้างไว้บริการประชากรจำนวนมากลดลงด้วย รัฐบาลกลางอาจต้องเสียงบประมาณจำนวนมากเพื่อจูนเจือระบบขนส่งมวลชน ถนน ระบบประปา ไฟฟ้า การบำบัดของเสียชุมชน การจัดหาที่อยู่อาศัยให้แก่ผู้มีรายได้น้อย ฯลฯ ให้คงอยู่ต่อไป หากภาครัฐและเอกชนไม่มีการลงทุนเพื่อรักษาระบบโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ของเมือง กรุงเทพฯ แล้ว คุณภาพชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่อาจจะเสื่อมโทรมลง ซึ่งจะกลายเป็นแรงผลักดันให้ประชากรในเมืองย้ายถิ่นไปสู่จังหวัดอื่นที่มีระบบสาธารณูปการ /สาธารณูปโภค และแหล่งงานที่ดีกว่าซึ่งเท่ากับเป็นการทำร้ายกรุงเทพฯ ในทางอ้อม อย่างไรก็ตาม การแปลงโฉมกรุงเทพฯ ให้เป็นศูนย์กลางการเงินและบริการนั้นจะต้องทำการแข่งขันอย่างสูงกับประเทศต่าง ๆ เพื่อให้กรุงเทพฯ มีความสำคัญเท่ากับหรือดีกว่าเมืองชั้นนำอื่น ๆ ในเอเชียเพราะทุกประเทศพยายามเปลี่ยนแปลงเมืองของประเทศตนเองในแนวทางเดียวกัน เช่น สิงคโปร์ กัวลาลัมเปอร์ ฮองกง บอมเบย์ และเซี่ยงไฮ้ เป็นต้น

กระนั้นก็ตามภายในกลางปีทศวรรษ 2540 เป็นต้นไป กรุงเทพฯ อาจกลายเป็นเมืองซึ่งอยู่ภายใต้การจัดการที่ยืดหยุ่นของภาคเอกชน (The flexibly

privatised city) ถึงแม้ว่าระบบการเมืองของไทย อาจไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจ แต่กระแสการแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ อีกทั้งหน่วยงานราชการต่าง ๆ ยังมีการทำงานร่วมกันอย่างไร้เอกภาพ ซึ่งส่งผลให้ขาดประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมหรือแม้แต่ปัญหาสำคัญอื่น ๆ ดังนั้นรัฐจำเป็นต้องพึ่งพากลไกเอกชนมากยิ่งขึ้นทั้งในด้านเงินหรือการปรึกษาแลกเปลี่ยนความคิด โดยผ่านคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชน (กรอ.) สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย หอการค้าแห่งประเทศไทย หรือแม้กระทั่งองค์กรพัฒนาเอกชน ต่าง ๆ (NGOs) (เกษียร, 2538: 200; สิทธิพงษ์, 2538; Anek, 1992; Sittpong, 1995) นอกจากนี้การที่รัฐบาลให้สัมปทานระยะยาวในการก่อสร้างและแสวงหาประโยชน์จากระบบโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ และโครงการพัฒนาด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะงานด้านการสื่อสารและคมนาคมแก่ภาคเอกชนในปัจจุบันนั้น ได้ทำให้นายทุนภาคเอกชนสามารถเข้ามามีส่วนในการเปลี่ยนแปลงเมืองด้วยตนเองมากขึ้น (รังสรรค์, 2538: 8) ตลอดจนกลุ่มทุนของภาคเอกชนได้เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนพรรคการเมืองทางการเมืองการเงิน หรือแม้แต่ นายทุนคนสำคัญในกลุ่มทุนหลายกลุ่มได้ใช้แผนการเชิงรุกในการที่จะเข้ามาบริหารประเทศโดยตรงเพื่อมีส่วนในการกำหนดนโยบายและลงมือปฏิบัติงานตามแผนที่จะทำการปกป้องตนเองจากการแข่งขันกับระบบทุนนิยมโลก

¹⁰ ในปีพ.ศ. 2537 กรุงเทพฯ มีลูกจ้างทำงานในทุกสาขาของภาคอุตสาหกรรมเป็นจำนวน 2,397,816 คนหรือเป็นร้อยละ 43.0 ของประชากรในกรุงเทพฯ ทั้งหมดหรือคิดเป็นร้อยละ 48.8 ของจำนวนลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรมทั้งหมดของประเทศ

และเพื่อให้การระดมทุนดำเนินต่อไปด้วยการ
ปรับเปลี่ยนและควบคุมสิ่งแวดล้อมเมือง ชนบท
หรือแม้แต่สิ่งแวดล้อมในบ้านเมืองอื่นตามที่ตน
ปรารถนาได้โดยมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการ

เอกสารอ้างอิง

กฤษ เพิ่มทันจิตต์

2536 ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเป็นเมือง, กรุงเทพฯ, บริษัท ครีเอทีฟ พับลิชซิง จำกัด.

เกษียร เตชะพีระ

2538 *จารีกร่วมสมัย: การเมืองไทยในยุคหลักภัย*, กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ

2526 “การขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ. 2488ถึงปัจจุบัน” ใน สมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ), *การขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทย (พ.ศ. 2488-ปัจจุบัน)*, กรุงเทพฯ, สร้างสรรค์เพรส, 67-124.

2533 “สถานภาพของทุนไทยในกระแสของทุนนิยมโลก”, ใน กำชัย ลายสมิต (บรรณาธิการ), *เศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก*, กรุงเทพฯ คณะเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 19-56.

ธีรยุทธ บุญมี

2536 *จุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย*, กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์วิญญูชน.

บุปผนาถ สุวรรณมาศ

2525 “การสร้างบ้านแปลงเมืองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์”, *วารสารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 11 (1): 18-45.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร

2537 “เจ้าสัว เจ้าพ่อ เจ้าที่”, ใน สังคิต พิริยะสังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ), *กระจายอำนาจอย่างไรสร้างประชาธิปไตย*, กรุงเทพฯ, ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมูลนิธิฟรีดริคเอแบร์ท, 101-174

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

2532 *กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย: บทวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ. 2475-2530*, กรุงเทพฯ, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

2538 “การให้สัมปทานกับผลประโยชน์ของแผ่นดิน”, *ผู้จัดการรายวัน*, 6 ก.ย. 2538, 8.

แด คิลกวิทย์รัตน์

2533 “ความเป็นมาของเศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก”, ใน *กำชัย ลายสมิต (บรรณาธิการ), เศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก*, กรุงเทพฯ, คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 7-18.

สราวุธ ชโยวรรณ

2532 *อุตสาหกรรมกับปัญหาสิ่งแวดล้อมในอนาคต*, กรุงเทพฯ, สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย.

สิทธิพงษ์ คิลกวิณิช

2536 “สิ่งแวดล้อมกับการวางแผนเมือง”, *นิเวศวิทยา* 20: 1, 35-51.

2538 “การพัฒนาเศรษฐกิจด้วยกระบวนการอุตสาหกรรมกับการแลกรวมของความเสื่อมโทรมในทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล” ใน *สังคีต พิริยะรังสรรค์และผาสุกพงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ) โลกภิวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย*, กรุงเทพฯ ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท 113-154.

สุรพล สุตารา, ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์, เขาวรัตน์ พุฒิมานรสีกุล และมัทยา จิตศิริรัตน์

2527 *ประวัติปัญหาสถานะแวดล้อมในสมัยรัตนโกสินทร์*, กรุงเทพฯ, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์

2523 “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง 2394-2453”, ใน *ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ) วิวัฒนาการทุนนิยมไทย*, กรุงเทพฯ, ฝ่ายวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 49-75.

ศรีศักร วัลลิโภดม,

2538. “ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทย”, ใน เอกวิทย์ ณ ถลาง (บรรณาธิการ) *มองอนาคต: บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางสังคมไทย*, กรุงเทพฯ มูลนิธิภูมิปัญญา, 13-72.

Anek Laothamatas

1992. *Business Associations and the New Political Economy of Thailand from Bureaucratic Polity to Liberal Corporatism*, Boulder, Westview Press.

Anuchat Pongsumlee and Ross, H.,

1992 *Impacts of Modernization & Urbanization in Bangkok: An Integrative Ecological and Biosocial Study*, Nakhon Pathom, Institute for Population and Social Research, Mahidol University and Center for Resource and Environmental Studies, Australian National University.

BOT

1964 *The Bank of Thailand Monthly Bulletin*, 4.

1969 *The Bank of Thailand Monthly Bulletin*, 9.

1974 *The Bank of Thailand Monthly Bulletin*, 14.

1979 *The Bank of Thailand Monthly Bulletin*, 19.

1982 *The Bank of Thailand Monthly Bulletin*, 22.

Bowring, J.

1857 *The Kingdom and People of Siam*, London, John W. Parker and Son, West Strand.

Brown, I.

1988 *The Elite and the Economy in Siam C.1890-1920*, Singapore, Oxford University Press.

Caouli, M. A.

1988 *The Origins of Metropolitan Manila: A Political and Social Analysis*, Quezon City, New Day Publishers.

- Castells, M. and Henderson, J.
1987 'Techno-economic restructuring, socio-political processes and spatial transformation: a global perspective', in J. Henderson and M. Castells (eds), *Global Restructuring and Territorial Development*, London, SAGE Publications, 1-17.
- Chatthip Nartsupha and Suthy Prasartset
1981 *The Political Economy of Siam 1851-1910*, Bangkok, The Social Association of Thailand.
- Donner, W.
1978 *The Five Faces of Thailand*, London, C. Hurst & Company.
- Drucker, P. F.
1993. *Post-capitalist Society*, Oxford, Butterworth-Heinemann.
- Forbes, D. and Thrift, N.
1987 'International impacts on the urbanization process in the Asian region: a review', in R.J. Fuchs, G. W. Jones and E. M. Pernia (eds.) *Urbanization and Urban Policies in Pacific Asia*, Boulder, Westview Press, 67-87.
- Flanagan, W. G.
1990. *Urban Sociology: Images and Structure*, Boston, Allyn & Bacon.
- Gordon, D. M.
1978 'Capitalist development and the history of American cities', in W. K. Tabb and L. Sawers (eds.), *Marxism and The Metropolis*, New York, Oxford University Press, 25-63
- Grit Permtanjit
1982 *Political Economy of Dependent Capitalist Development: Study on the Limits of the Capacity of the State to Rationalize in Thailand*, Bangkok, Social Research Institute, Chulalongkorn University.

Harvey, D.

1985 *The Urbanisation of Capital*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.

1990 *The Condition of Postmodernity*, Cambridge, Blackwell.

Hewison, K.,

1989. 'Industry prior to industrialisation', *Power and Politics in Thailand: Essays in Political Economy*, Manila, Journal of Contemporary Asia Publishers, 117-141.

1993 'Of regimes, state and pluralities: Thai politics enters the 1990s, in K. Hewison, R. Robison and G. Rodan (eds.), *Southeast Asia in the 1990s: Authoritarian, Democracy and Capitalism*, Sydney, Allen & Unwin, 161-189.

Ingram, J.C.

1971 *Economic Change in Thailand 1850-1970*, Stanford, Stanford University Press.

Knight, R.V.

1989 'City development and urbanization: building the knowledge-based city', in R. V. Knight and G. Gappert (eds), *Cities in A Global Society* (Vol. 35. Urban Affairs Annual Reviews), Newbury Park, SAGE Affairs, 223-242.

Korff, R.

1986 *Bangkok: Urban System and Everyday Life*, Saarbrucken, Verlag breitenbach Publishers.

Kraisak Choonhavan,

1984 'The Growth of Domestic Capital and Thai Industrialisation', *Journal of Contemporary Asia*, 14(2):135-146.

London. B.

1980. *Metropolis and Nation in Thailand: The Political Economy of Uneven Development*, Boulder, Westview Press.

Lysa, H.

1984 *Thailand in the Nineteenth Century: Evolution of the Economy and Society*, Singapore, Institute of Southeast Asian Studies.

McGee, T. G.

1967 *The Southeast Asian City*, London, G. Bell and Sons, Ltd.

1986 'Circuits and networks of capital : the internationalisation of the world economy and national organisation, in D. Drakakis-Smith (ed.), *Urbanization in The Developing World*, London, Croom Helm, 23-26.

Merys, J.

1990. *Metropolis*, Oxford, Oxford University Press.

Nas, P. J. M. (ed.)

1986 *The Indonesian City*, Dordrecht, Foris Publications.

Narong Phetprasert

1983 'Kankayaitaikong Thungniyom Nai Prathedthai Tungtae Po So 2488 Thueng Pajjubun', in Sompop Manarungsan (ed), *Kankayaitaikong Rabobthungniyom Nai Prathedthai (Po So 2488-Pajjumun)*, Bangkok, Srangsan Press.

Paitoon Wiboonchutikula

1987 *Second Phase Import Substitution in Thailand*, Bangkok, Thailand Development Research Institute.

Robison, P.

1989 'Structures of power and the industrialization process in Southeast Asia', *Journal of Contemporary Asia*, 19(41): 371-397.

Sarkar, N. K.

1974 *Industrial Structure of Greater Bangkok*, Bangkok, United Nations Asian Institute for Economic Development and Planning.

Seidenfaden, E.

1932 *Guide to Bangkok*, Bangkok, The Royal State Railways of Siam.

Silcock, T. H.,

1967a. 'Outline of Economic Development 1945-65 in T. H. Silcock (ed.), *Thailand: Social and Economic Studies in Development*, Canberra, Australian National University Press, 1-26.

1967b. 'Promotion of industry and the planning process', in T. H. Silcock (ed.), *Thailand: Social and Economic Studies in Development*, Canberra Australian National University Press, 258-288.

Sittipong Dilokwanich

1994 *Industry, Water and People in Greater Bangkok: A Case Study of Samut Prakan*, PhD Thesis, Canberra, The Australian National University.

1995 'Country Situation: Thailand (unpublished paper), in *Regional Conference on Social and Ecological Implications of Industrial Relocations* organised by CIDES, KONPHALINDO, CIDA and UNDP, Jakarta July 19-20, 1995.

Smith, M. P.

1988 *City, State, and Market*, New York, Basil Blackwell.

Smith, D. A. and Nemeth. R. J.

1986 *Urban development in Southeast Asia: and historical structural analysis*, in D. Drakakis-Smith (ed.) *Urbanization in the Developing World*, London, Croom Helm: 121-139.

Soja. E.W.

1989 *Postmodern Geographies*, London, Verso.

Sompop Manarungsan

1989. *Economic Development of Thailand, 1850-1950*, Bangkok, Pimsuay.

Somsak Tambunlertchai

1989 'Economic prospects and external economic relations of Thailand', *Asian Development Review*, 7 (2): 88-112.

Sternstein, L.

1976 *Thailand: The Environment of Modernisation*, Sydney, McGraw-Hill Book.

Suehiro, A.

1989 *Capital Accumulation in Thailand*, Tokyo, The Center for East Asian Cultural Studies.

1993 'Capitalist development in postwar Thailand: commercial bankers, industrial elite, and agribusiness groups', in R. McVey (ed.) *Southeast Asian Capitalists*, New York, Southeast Asia Program, Cornell University, 35-64.

Tabb, W. K. and Sawyer, L. (eds.)

1978 *Maxism and the Metropolis*, New York, Oxford University Press.

TDRI

1988 *Development of Framework for Water Quality Management of Chao Phraya and Thachin Rivers*, Bangkok, Office of the National Environment Board.

Theodorson. G. A. (ed.)

1961 *Studies in Human Ecology*, Evanston, Row, Peterson and Company.

Yeung, Y. M. and Lo, C.P. (ed.)

1976 *Chaging South-East Asian Cities: Readings in Urbanization*, Singapore, Oxford University Press.

สำนักหอสมุด